

98
701

Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

“Η ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ
ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ”

Επιτηρητής: Κα. Πόπη Βαρελίδου

Υπεύθυνοι εργασίας: Μοσχολούρη Αικατερίνη
Κότσης Χρυσοβαλάντης

ΑΘΗΝΑ, 1995

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

Τ.Ε.Ι. ΠΕΙΡΑΙΑ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

“Η ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ
ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ”

Εισιγήτρια: κα. Πόπη Βαρελίδου

Υπεύθυνοι εργασίας: Μοσχολούρη Αικατερίνη
Κότσης Χρυσοβαλάντης

ΑΘΗΝΑ 1995

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη αυτή συμπληρώθηκε από δύο φοιτητές του Τ.Ε.Ι. Πειραιά, του τμήματος “Πολιτικών δομικών έργων”. Θέμα της μελέτης είναι: “Η τυπολογία των βυζαντινών εκκλησιών και το παράδειγμα της Καλαμάτας”. Μετά την ανάληψη του θέματος αυτού, το συναίσθημα που μας κατείχε ήταν: μια μεγάλη υποχρέωση προς την καθηγήτριά μας, κα Πόπη Βαρελίδου, που μας ανέθεσε το θέμα αυτό και μας εμπιστεύθηκε να το βγάλουμε σε πέρας. Καθ’ όλη τη διάρκεια της εργασίας μας, μέσα στο μυαλό μας, ήταν η έμμονη ιδέα να πετύχουμε στην αποστολή μας. Κάθε ενέργεια γινόταν με βάση το στόχο αυτό.

Τα πρώτα μας βήματα ξεκίνησαν από τη στιγμή που η καθηγήτριά μας, μας έδωσε βιβλιογραφία και μας καθοδήγησε πως πρέπει να εργαστούμε και πως θα αναπτύξουμε το θέμα αυτό. Εμείς, στη συνέχεια μελετήσαμε αρκετά ιστορικά βιβλία σχετικά με το πως ξεκίνησε η ναοδομία, τα διάφορα στάδια που πέρασε και πως κατέληξε σήμερα στην τελική της μορφή. Δείχνουμε και το παράδειγμα της Καλαμάτας, που είναι μια καινούρια εκκλησία, η οποία κατασκευάστηκε μετά τους καταστρεπτικούς σεισμούς της 13^{ης} και 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1986. Ο ναός αυτός ονομάζεται “Γενέθλιο της Θεοτόκου”. Επισκεφτήκαμε αρκετές εκκλησίες και παρατηρήσαμε όλα τα απαραίτητα στοιχεία, που έπρεπε να τα αναφέρουμε στην εργασία μας. Με όλες τις δυσκολίες που συναντήσαμε, πήραμε τις καλύτερες δυνατές φωτογραφίες, επισκεφτήκαμε το Βυζαντινό Μουσείο και παρατηρήσαμε όλα τα υπάρχοντα βιβλία. Συζητήσαμε με πολλούς ανθρώπους που έχουν γνώση του θέματος και έχουν ασχοληθεί εντατικά με αυτό π.χ. ιερείς, αρχιτέκτονες, πολιτικούς μηχανικούς κ.λ.π.

Με την ευκαιρία αυτή, ευχαριστούμε θερμά την κα Πόπη Βαρελίδου, καθηγήτριά του Τ.Ε.Ι. Πειραιώς, για τις χρήσιμες οδηγίες και συμβουλές που μας προσέφερε. Ακόμη ευχαριστούμε θερμά όλους εκείνους που με τον τρόπο τους μας βοήθησαν. Λόγω όμως του μεγάλου τους αριθμού, δεν μπορούμε να τους αναφέρουμε όλους.

2. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όταν λέμε εκκλησία εννοούμε τον χώρο στον οποίο συγκεντρώνονται οι πιστοί με σκοπό την τέλεση της θείας λειτουργίας.

Η αρχιτεκτονική των ορθόδοξων εκκλησιών διακρίνεται στις ακόλουθες φάσεις:

- 1^η είναι η παλαιοχριστιανική αρχιτεκτονική, η οποία εξετάζει την περίοδο από την γέννηση του Χριστού μέχρι τον Ιουστινιανό. Στην περίοδο αυτή παρατηρούμε το πως ξεκίνησαν να συγκεντρώνονται οι πιστοί στα ανώγεια των σπιτιών και στη συνέχεια άρχισαν δειλά-δειλά να χτίζουν μικρές εκκλησίες, με σκοπό να τιμούν τους νεκρούς, ενώ στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν τα κτίρια αυτά για να γίνεται η θεία Λειτουργία. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, εμφανίζονται οι πρώτοι τύποι εκκλησιών, όπου με το πέρασμα του χρόνου τροποποιήθηκαν και έφτασαν να έχουμε τα σημερινά παραδείγματα.
- 2^η είναι η βυζαντινή αρχιτεκτονική, η οποία εξελίσσεται από τον Ιουστινιανό μέχρι την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους τούρκους το 1453. Κατά την περίοδο αυτή κάνουν την εμφάνισή τους πολλοί τρόποι δόμησης και κατασκευής, διαφόρων τμημάτων του ναού, όπως π.χ. η κατασκευή του τρούλου χωρίς χωρίς ξυλότυπο, οι οποίοι δεν υπήρχαν στην προηγούμενη περίοδο. Είχαν σαν αποτέλεσμα να κατασκευάζονται εκκλησίες μεγαλοπρεπείς, μεγάλων διαστάσεων, πολύ ψηλές (60μ), διακοσμημένες εσωτερικώς με μεγάλη δεξιοτεχνία και να κάνουν τους κατασκευαστές τους πολύ υπερήφανους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως, η οποία αποτελεί το ενδοξότερο παράδειγμα αρίστης δομήσεως και αρχιτεκτονικής έμπνευσης. Η κατασκευή της οποίας έγινε χωρίς κανένα προσωπικό όφελος, όλοι όσοι εργάστηκαν στο έργο αυτό έδωσαν τον καλύτερο εαυτό τους. Δίκαια χαρακτηρίζεται ανάλογο με το έργο του Παρθενώνα.
- 3^η είναι η μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική, όπου αρχίζει μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως 1453 μέχρι σήμερα. Στην περίοδο αυτή παρατηρείται μια ύφεση στην κατασκευή μεγαλοπρεπών ορθόδοξων ναών, η οποία οφείλεται στην πτώση της Κωνσταντινουπόλεως, που ήταν το κέντρο έμπνευσης και καθοδήγησης στις άλλες μεγάλες καλλιτεχνικές εργασίες. Η κατασκευή των εκκλησιών γίνεται απλά, λιτά χωρίς καλλιτεχνικές έμπνεύσεις, παρά μόνος σκοπός τους ήταν να εξυπηρετούν τις συγκεκριμένες ανάγκες της θείας Λειτουργίας.

Για την καλύτερη κατανόηση του όλου θέματος παρατίθεται και το παράδειγμα εκκλησίας στην Καλαμάτα. Μέσα από αυτό θα μπορέσουμε να δούμε όλα τα αναφερθέντα στοιχεία και θα γίνει κατανοητή όλη η περιγραφή της εκκλησίας. Καθώς επίσης στο σκοπό αυτό θα βοηθήσουν οι φωτογραφίες και τα σκίτσα που παρατίθενται.

3. ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΑΚΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Η βυζαντινή τέχνη έχει όλα τα γνωρίσματα του απολυταρχικού χριστιανικού και ελληνο-ανατολικού κράτους, στους κόλπους του οποίου αναπτύχθηκε. Η βασική της λειτουργία ήταν να εξυμνήσει το υπερφυσικό μεγαλείο του Αυτοκράτορα και της Εκκλησίας, να δημιουργήσει το πολυτελές πλαίσιο για την τέλεση των λειτουργιών, να εικονογραφήσει τη θεϊκή φύση της αποστολής τους, να προμηθεύσει τα απαραίτητα για τις λειτουργίες αντικείμενα. Είναι μία τέχνη όχι λογική και ρεαλιστική, αλλά υπερβατική και επιδεικτική, μία τέχνη που πρέπει να θαμπώσει και να επιβληθεί στους πιστούς, τους υπηκόους και του γειτονικούς λαούς. Ο δεσποτικός αυτός χαρακτήρας είναι ένα από τα στοιχεία που διακρίνουν σαφέστατα, από τις άλλες χριστιανικές τέχνες τη ρωμαϊκή και τη γοτθική¹.

Δίπλα στη θρησκευτική τέχνη που υπερίσχυσε σαφώς, άνθησε μια κοσμική τέχνη που για πολύ καιρό παραμελήθηκε από τους ιστορικούς. Στην τέχνη αυτή παρατηρείται η ίδια αγάπη της πολυτέλειας και των πολυτίμων υλικών. Αντίθετα οι μοναχοί, με μια εμπαθή άρνηση του εξωθρησκευτικού κόσμου και των αξιών του, ευνόησαν ότι αποτελούσε έκφραση μιας έντονης τραχύτητας.

Καθώς η βυζαντινή τέχνη είχε σκοπό να εκφράσει την ουσία ενός υπερφυσικού κόσμου, όπως την καθόριζε μια αυστηρή ορθοδοξία, και καθώς επίσης όφειλε να ανταποκρίνεται στις συγκεκριμένες απαιτήσεις του κοινού, οι καλλιτέχνες δεν απολάμβαναν καθόλου τις ελευθερίες που θεωρούνται απαραίτητες στη σημερινή εποχή. Μέσα στη δική τους κοινωνία δεν μπορούσαν καν να φανταστούν μια τέτοια δυνατότητα. Τα θέματά τους τα υποδείκνυαν συχνά μέχρι τις παραμικρές λεπτομέρειες και ήταν υποχρεωμένοι να ακολουθούν ορισμένα πρότυπα. Και όμως, μέσα στα στενά αυτά πλαίσια, η φλόγα της πίστεως και η δύναμη του συναισθήματός τους οδήγησαν σε εκπληκτικά ευρήματα, που αναδύθηκαν από τα κατάβαρα της συγκινήσεως. Δέχθηκαν τη φώτιση που, κατά τη φράση του θεολόγου Λεοντίου, μας κάνει να συλλαμβάνουμε αλήθειες, που είναι ασύλληπτες στο πνεύμα. Πίσω από μια μεταβλητή ευστοχία στην εκτέλεση διακρίνουμε μια σχεδόν πάντοτε πολύ δυνατή πεποίθηση. Μέσα στις μορφές που αλλάζουν ανάλογα με τις κυρίαρχες τάσεις κάθε εποχής, εκφράζονται και διαφορετικές αισθητικές αντιλήψεις. Άλλα έργα χαρακτηρίζονται από μία κλασική αρμονία και ισορροπία, άλλα από ένα ορμητικό πάθος. Αλλού κυριαρχεί η αίσθηση των αστραφτερών χρωματισμών, αλλού η τάση προς κομψές γραμμές. Στη βυζαντινή τέχνη ισχύει ό,τι είπε ο Mirambel για τη βυζαντινή λογοτεχνία: διανοείται και πάνω σε πρότυπα, αλλά απελευθερώνεται με το συναισθημα².

Γιατί ας μη γελιόμαστε, ο βυζαντινός κόσμος είναι προπάντων κόσμος του πάθους και του συναισθήματος. Του πάθους εκείνου που ξεσήκωσε τον πληθυσμό της πρωτεύουσας και των επαρχιακών πόλεως ενάντια στον αυτοκράτορα όταν π.χ. εξορίστηκε ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος.

¹ Νεζερίτης Άγγελος, "Βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική" Θεσσαλονίκη 1979, Έκδοση περιοδικού "Βυζαντινά μελέται", σελ. 34, 35

² Charles Delvoye, "Εισαγωγή εις την Χριστιανικήν, Βυζαντινήν αρχαιολογίαν", Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 14, 15

4. ΠΑΛΛΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Η ΠΡΩΤΗ ΝΑΟΔΟΜΙΑ

Η αρχιτεκτονική των ορθόδοξων ναών διακρίνεται σε: παλαιοχριστιανική, βυζαντινή και μεταβυζαντινή.

Δεν γνωρίζουμε πολλά στοιχεία για την αρχιτεκτονική διαμόρφωση των αρχαιότερων χριστιανικών εκκλησιών. Από τη μελέτη των συγγραμμάτων που έχουν γραφεί κατά το παρελθόν, μπορούμε να πληροφορηθούμε για τις πρώτες Εκκλησίες. Οι συγκεντρώσεις των πιστών γινότανε στο ανώγειο των ιδιωτικών κατοικιών, οι οποίες είχαν διάφορους τύπους. Στη Συρία και στην Παλαιστίνη, οι οικίες ήταν μονώροφες, όπου είχαν ανώγειο, στο οποίο ανέβαιναν διαμέσου εξωτερικής κλίμακας. Στην Ελλάδα υπήρχε ένας συγκεκριμένος τύπος οικίας, ο οποίος αποτελούνταν από τον υπαίθριο χώρο με κίονες, οι οποίοι υποβάσταζαν ένα υπόστεγο.

Σ' αυτά τα κτίρια συγκεντρώνονταν οι χριστιανοί τα απογεύματα για το κήρυγμα, την κοινή προσευχή και τα κοινά δείπνα, δηλ. τις αγάπης. Μετά το τέλος του Β' αιώνα, οι χριστιανικές κοινότητες πλήθυναν, παρουσιάστηκε ανάγκη δημιουργίας αποκλειστικού χώρου για τη λατρεία. Αυτοί οι χώροι που δημιουργήθηκαν τον Β' αιώνα, δεν ήταν καθ' εαυτού ναοί, αλλά αίθουσες υπό την ιδιοκτησία κάποιου ιδιώτη ή της κοινότητας και προσφερόταν συνεχώς για λατρευτικούς σκοπούς. Ο Ωριγένης ονομάζει το χώρο αυτό «σταθερόν χωρίον τῆς ἐπί τό αὐτό τῶν πιστευόντων συνελεύσεως...»¹. Ο χώρος αυτός που προοριζόταν μόνο για την λατρεία των πιστών ονομάστηκε «Ἐκκλησία», όχι με την έννοια της συναθροίσεως αλλά του χώρου μέσα στον οποίο πραγματοποιούνταν η συνάθροιση. Οι εκκλησίες αυτές δεν διέφεραν σε τίποτα από τα σπίτια όπου γινόταν οι συναθροίσεις των πιστών για λόγους ασφαλείας τους. Στον Γ' αιώνα παρατηρήθηκε μεγάλη εξάπλωση αυτού του είδους εκκλησιών. Παραδείγματα υπάρχουν στη Μεσοποταμία. Στην περίοδο αυτή παρατηρήθηκε η μετατροπή ιδιωτικών κατοικιών και δημόσιων κτιρίων σε εκκλησίες.

Οι πρώτοι ναοί άρχισαν να ανεγείρονται στο διάστημα των πενήντα ετών, το οποίο μεσολάβησε μεταξύ των διωγμών του Δεκίου (250 μ.Χ.) και του Διοκλητιανού (303 μ.Χ.). Στην περίοδο αυτή του Γ' αιώνα πραγματοποιείται η μετάβαση από τις κατ' οίκον εκκλησίες στις αυτοτελείς εκκλησίες².

Στο διάστημα αυτό παρουσιάστηκαν οι προϋποθέσεις οι οποίες επηρέασαν την ανέγερση ιδιαίτερων εκκλησιών της ίδιας διαμορφώσεως. Καταργήθηκαν οι αγάπες και στη θέση του πραγματοποιούνταν η τέλεση της θείας Ευχαριστίας, το πρωί της Κυριακής. Στην αρχή επί κινητής τράπεζης και στη συνέχεια σε ακίνητη τράπεζα. Ο κλήρος κατάλαβε το ανατολικό μέρος του ναού, όπου ονομάστηκε ιερό Βήμα, το οποίο διαχωρίστηκε από το υπόλοιπο μέρος του ναού με κιγκλιδώματα ή βήλα. Οι πιστοί κατέλαβαν το μέσο του ναού, στο οποίο τοποθετήθηκε ο άμβων. Οι κατηγούμενοι περιορίστηκαν στο δυτικό τμήμα που απέμεινε. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται από μνημεία που ανακαλύφθηκαν.

¹ Καλοκύρης Κωνσταντίνος, "Εισαγωγή εις την χριστιανικήν βυζαντινήν αρχαιολογία", Εκδόσεις Π. Πουρνάρα - Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 35, 36

² Νεζερίτης Άγγελος "Βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική", Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 10-12, Έκδοση περιοδικού "Βυζαντινά μελέται"

Με την ανακήρυξη της χριστιανικής θρησκείας ως ισότιμης με τις άλλες θρησκείες (313 μ.Χ.), ειδωλολατρικοί ναοί μετατράπηκαν σε χριστιανικούς, αλλά και πολλοί άλλοι μεγαλοπρεπείς ναοί ανεγέρθηκαν. Ο αρχιτεκτονικός ρυθμός, ο οποίος επικράτησε της περιόδου αυτή είναι ο ρυθμός της βασιλικής, όπου θα αναλύσουμε εκτενέστερα στη συνέχεια. Ο λόγος, για τον οποίο παρατηρείται μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα (ανέγερση εκκλησιών) στους Άγιους Τόπους, οφείλεται στο ενδιαφέρον του Μ. Κωνσταντίνου και της μητέρας του Ελένης για την ανάδειξη αυτών. Έχουμε την ανέγερση μεγαλοπρεπών ναών, όπως στην Κωνσταντινούπολη η πρώτη Αγία Σοφία, ήταν ξυλόστεγος βασιλική³.

³ Charles Delvoye, "Βυζαντινή τέχνη", Αθήνα 1988, σελ. 22, 41
Εκδοτικός οίκος: Παπαδήμα Δημητρίου

5. Ο ΡΥΘΜΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ

A. ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

Στη βυζαντινή αρχιτεκτονική, βασιλική, ονομάζουμε συνήθως τα επιμήκη οικοδομήματα (εκκλησίες), που είναι χωρισμένα εσωτερικώς από κιονοστοιχίες σε κλίτη, τα οποία έχουν στο μέσο της ανατολικής στενής πλευράς ημικυκλικές αφίδες, οι οποίες εξέχουν (κόγχες), στο δυτικό μέρος υπάρχει ένας στενόμακρος νάρθηκας και στη συνέχεια υπάρχει το αίθριο με τη στοά.

Ο όρος βασιλική δεν δημιουργήθηκε από τους χριστιανούς. Πάρθηκε από τους Ρωμαίους ειδωλολάτρες, οι οποίοι τον χρησιμοποιούσαν για να χαρακτηρίζουν τα οικοδομήματα της ρωμαϊκής αγοράς. Τα οικοδομήματα αυτά χαρακτηρίζονταν σαν “κοσμικές βασιλικές”, δηλαδή ήταν πολύσηλα οικοδομήματα, τα οποία χρησιμοποιούνταν για εμπορικούς σκοπούς ανταλλαγής προϊόντων και για δικαστήρια. Καθώς επίσης το όνομα βασιλική χρησιμοποιήθηκε και για μικρότερες αίθουσες μέσα στις κατοικίες πλούσιων ατόμων.

Οι Ρωμαίοι όμως, τόσο το σχέδιο των βασιλικών, όσο και το όνομα αυτών το είχαν πάρει από τους Έλληνες. Συνεπώς οι “κοσμικές βασιλικές” προήλθαν από τις στοές των αρχαίων Ελλήνων. Οι στοές αυτές ήταν μεγάλα και στενόμακρα οικοδομήματα με πολλά υποστυλώματα, τα οποία υποβάσταζαν την σκεπή, όπως π.χ. η αγορά των Αθηναίων “βασιλείος στοά”, η οποία ονομάστηκε έτσι προς χάρη του βασιλιά των Αθηναίων. Παρόμοιες στοές υπήρχαν και σε άλλα μέρη της Ελλάδος, όπως π.χ. στην Δήλο, στη θήρα κ.τ.λ.¹ Οι μεγάλες στοές οι οποίες είχαν επιδράσεις από την Αθηναϊκή βασιλείο στοά, λεγόταν και αυτές “βασιλείος στοά” ή απλά βασιλική. Και οι Ρωμαίοι δεν έκαναν τίποτα άλλο παρά να επαναλάβουν την ονομασία για τους αρχιτεκτονικούς τύπους των στοών, όπου και τους μιμήθηκαν.

Οι χριστιανικοί χώροι προσευχής (ευκτήρια) του τύπου αυτού ονομάζονται βασιλικές, για το λόγο του σχήματός τους και την τοξοστοιχία τους. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η χριστιανική βασιλική προήλθε οπωσδήποτε από την ρωμαϊκή ή την ελληνική, όπως θα δούμε. Και ναι μεν το αρχιτεκτονικό στοιχείο της κόγχης, το οποίο υπήρχε και στις ρωμαϊκές βασιλικές (για να παρέχεται μεγαλύτερη ακουστική δυνατότητα στους παρευρισκόμενους, όταν μιλούσε ο ομιλητής) υπήρχε και στη χριστιανική βασιλική. Αυτό όμως είναι στοιχείο ανατολικό, το οποίο ερμηνεύεται διαφορετικά και θα αναφερθούμε στη συνέχεια εκτενέστερα².

Από άποψη μορφολογίας η βασιλική διαιρείται πάντοτε σε κλίτη. Όταν δεν υπάρχουν τα σχηματιζόμενα από τους κίονες κλίτη, τότε δεν γίνεται λόγος περί βασιλικής, αλλά περί ναού υπό μορφή αίθουσας. Τα κλίτη είναι συνήθως τρία, από τα οποία το μεσαίο είναι και το μεγαλύτερο και το ψηλότερο (φωτ. 1). Μπορεί όμως, σπανιότερα τα κλίτη να είναι πέντε (Ρώμη) ή επτά (Αφρική), ή και εννέα (Καρχηδόνα). Οι κίονες είναι επάνω σε στύλους, ξεκινούν από τον ανατολικό τοίχο και καταλήγουν στον δυτικό. Είναι αρράβδωτοι και φέρουν

¹ Charles Delvoye, “Βυζαντινή τέχνη”, Αθήνα 1988, σελ. 42, 43
Εκδοτικός οίκος: Παπαδήμα Δημητρίου

² Καλοκύρης Κωνσταντίνος “Εισαγωγή εις την χριστιανικήν, βυζαντινήν αρχαιολογίαν”, Θεσσαλονίκη 1970, Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, σελ. 38

κιονόκρανα συνήθως κορινθιακής μορφής. Τα κενά μεταξύ των κιόνων στο επάνω μέρος γεφυρώνονται με τόξα (φωτ. 2) ή σπανιότερα και απλούστερα από ευθύγραμμους δοκούς. Πάνω από αυτές υπάρχουν άλλες κιονοστοιχίες (με ιωνικά κιονόκρανα), όπου σχηματίζουν τα υπερώα, δηλ. τους γυναικωνίτες. Οι τοίχοι καλύπτονται από το δάπεδο μέχρι την αρχή του τόξου με μάρμαρο ή από μικρές πολύχρωμες πλάκες, και πάνω από αυτές υπάρχουν ψηφιδωτά. Στη συνέχεια ακολουθεί ο φωταγωγός με τα παράθυρα τα οποία είναι μονόφυλλα, δίφυλλα ή και τρίφυλλα, όπου μέσα τους διέρχεται άπλετο το φως και φωτίζεται φυσικά το κτίριο. Το ψηλότερο, από τα πλάγια, μεσαίο κλίτος, καλύπτεται από αμφικλινή στέγη, ενώ τα πλάγια από μονοκλινή στέγη. Σπανιότερα όμως παρατηρούμε βασιλικές, των οποίων η σκεπή τους είναι κατασκευασμένη από θόλο και καμάρες. Αυτό παρατηρείται σε περιοχές όπου το ξύλο είναι δυσεύρετο. Σε άλλες περιπτώσεις η κάλυψη των βασιλικών επιτυγχάνεται δια μέσου πλακών, αφού ο ναός χωρίστηκε κατά πλάτος σε πολλά τμήματα με πολλά εγκάρσια τόξα και επάνω σε αυτά πάτησαν οι πλάκες¹.

¹ Υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως - Υπηρεσία αρχαιοτήτων και αναστηλώσεως
"Η βυζαντινή τέχνη - Τέχνη Ευρωπαϊκή", Αθήνα 1964,
Εκδοση Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως, σελ. 70

Φωτογραφία 1

Φωτογραφία 2

B. Η ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ

Όσον αφορά τη δομή των χριστιανικών βασιλικών ενδιαφέροντα στοιχεία αυτών είναι i) η τοιχοδομία, ii) η τοξοδομία και iii) η κιονοδομία¹.

Όσον αφορά την τοιχοδομία σημειώνουμε ότι διαφέρει από τόπο σε τόπο, το οποίο είναι ανάλογο με τα δομικά υλικά που διαθέτει η εκάστοτε περιοχή. Στην Ελλάδα η δόμηση των εκκλησιών γινόταν από λαξευτούς λίθους, όπου αυτή προετοιμαζόταν, πελεκιόταν σε τετράπλευρους κύβους. Οι κύβοι τοποθετόντουσαν σε στρώσεις με το λεγόμενο ισόδομο σύστημα τοιχοποιϊας, όπου οι οριζόντιοι αρμοί ήταν στην ίδια ευθεία ενώ οι κατακόρυφοι σε διαφορετική. Η ένωση των αρμών επιτυγχάνονταν με την τέλεια εφαρμογή των επιφανειών τους και με ελάχιστο κονίαμα. Η επιφάνεια των τοίχων δεν επιχριζόταν αλλά παρέμενε καθαρή. Το τελικό σύνολο επιφάνειας ήταν πολύ ωραίο, όταν τονιζόταν οι αρμοί των κυβόλιθων. Ευρύτερα, χρησιμοποιήθηκε το ανισόδομο αργολιθοδομικό σύστημα, όπου σποραδικά τοποθετόντουσαν οπτόπλινθοι (φωτ. 3). Στα ελληνικά νησιά επικρατεί η εγχώρηγος τοιχοδομία². Αλλά και πολλές άλλες ποικιλίες λίθων χρησιμοποιούνται, μάλιστα στην πρώτη στρώση, στο κάτω μέρος του τοίχου. Το χρησιμοποιηθέν κονίαμα που συνδέει τους λίθους και τους οπτόπλινθους αποτελείται από ασβέστη, άμμο και κεραμοκονία. Το κεραμοκονίαμα καθιστά το κονίαμα υδραυλικό και του προσφέρει ένα ερυθρό χρώμα. Οι οπτόπλινθοι που χρησιμοποιούνταν ήταν πολύ καλής ποιότητας με έντονο ερυθρό χρώμα. Σπανίως τοίχοι επιχριζόταν εξωτερικώς. Άλλοτε όμως επιχριζόταν. Οι λίθοι τοποθετούνταν σε ισοΐψεις στρώσεις και αποστάσεις. Εσωτερικώς γινόταν επιχρίσματα στους τοίχους αλλά πολλές φορές γινόταν και ορθομαρμαρώσεις, όπου τοποθετούνταν χρωματιστές πλάκες μαρμάρων με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια καλαίσθητη επιφάνεια και ανάλογη προς τη χρήση του χώρου (φωτ. 4). Τα δάπεδα στρωνόταν από μεγάλες πλάκες, σπανιότερα όμως από οπτόπλινθους. Άλλοτε τοποθετόντουσαν πλακάκια τριγωνικά ή τετράγωνα χρωματιστών μαρμάρων και αποτελούσαν ένα ψηφιδωτό³.

Όσον αφορά την τοξοδομία αναπτύχθηκε κυρίως μετά τον Δ' αιώνα. Κατ' αρχάς στις βασιλικές δεν συνηθιζόταν τα άνω των κίωνων τόξα, αλλά οι κίονες κρατούσαν ευθύγραμμους δοκούς. Με το πέρασμα στον Δ' αιώνα άρχισε να χρησιμοποιείται το λεγόμενο "δυναμικό ημικυκλικό τόξο", το οποίο ήταν φθηνότερο και ανθεκτικότερο για να αντέξει στα δεχόμενα βάρη. Το υλικό κατασκευής τους ήταν οι οπτόπλινθοι. Για τους θόλους των θολωτών βασιλικών και για το σχηματισμό των τόξων χρησιμοποιούταν ξυλότυπος. Αργότερα οι χριστιανοί τεχνίτες έμαθαν να κατασκευάζουν θόλους και τόξα χωρίς ξυλότυπο (φωτ. 5).

Αξιόλογη ήταν η κιονοδομία των βασιλικών. Τα μονολιθικά επιμήκη στηρίγματα, τα οποία όταν είναι μαρμάρινα και έχουν κυκλική διατομή ονομάζονται κίονες. Όταν όμως οι στύλοι είναι κτιστοί και έχουν τετράγωνη

¹ Νεξερίτης Άγγελος, Βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική", Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 31-33, Έκδοση περιοδικού "Βυζαντινά μελέται"

² Ορλάνδος Αναστάσιος, "Ξυλόστεγες παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης" Αθήνα 1952, σελ. 236 - 238, 263

³ Ορλάνδος Αναστάσιος, "Αρχαίον βυζαντινών μνημείων της Ελλάδος", Αθήνα 1973 Έκδοτικός οίκος "Παπαδογιάννη", Τόμος I, σελ. 153-155

διατομή καλούνται πεσσοί. Οι κίονες και οι πεσσοί χωρίζουν τις βασιλικές σε κλίτη (φωτ. 6), κρατούν τα άνωθεν εξ' αυτών τόξα, τα βάρη των γυναικωνιτών και της στέγης. Οι κίονες είχαν λεία επιφάνεια. Κατασκευάζονταν από μάρμαρο Πάρου και στηρίζονταν σε μία βάση συνήθως αττικοϊωνικής μορφής. Τα κιονόκρανα, ήταν τα απλοποιημένα κορινθιακά όπου είχαν δύο ζώνες από φύλλο ακάνθης (φωτ. 7, σκ. 8). Σαν διακοσμητικό στοιχείο, πολλές φορές χρησιμοποιούνταν και τα φύλλα του καλαμιού. Κατά τον Ε' αιώνα ο τύπος του κορινθιακού κιονόκρανου διαμορφώνεται στο λεγόμενο Θεοδοσιακό. Επειδή, αντί της σμίλης χρησιμοποιούταν το τρυπάνι για τη διακόσμηση της κεφαλής. Τα φύλλα, δηλαδή της ακάνθης, τα περιγράμματα γινόταν προιονωτά, τα νεύρα τους όμως γινόταν με σπές από το τρυπάνι.

Εκτός των παραπάνω τύπων κιονοκράνων συναντούμε στις βασιλικές και τα ιωνικά κιονόκρανα, περισσότερο στους κίονες των γυναικωνιτών. Αυτά διατηρούν στις στενές πλευρές τον εχίνο και στις άκρες έλικες. Συνήθως τα ιωνικά κιονόκρανα τα συναντούμε με το αρχιτεκτονικό μέλος με τη μορφή ανάποδης κόλουρης πυραμίδας. Αυτό το συναντούμε και πάνω στα κορινθιακά κιονόκρανα, στις βασιλικές, και σκοπός αυτού ήταν να αποτελέσει τη μετάβαση από τους λεπτόκορμους κίονες στους πολύ παχείς τοίχους των τόξων¹.

¹ Καλοκύρης Κωνσταντίνος, "Εισαγωγή εις την χριστιανικήν βυζαντινήν αρχαιολογίαν", Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 40-44

Φωτογραφία 3

Φωτογραφία 4

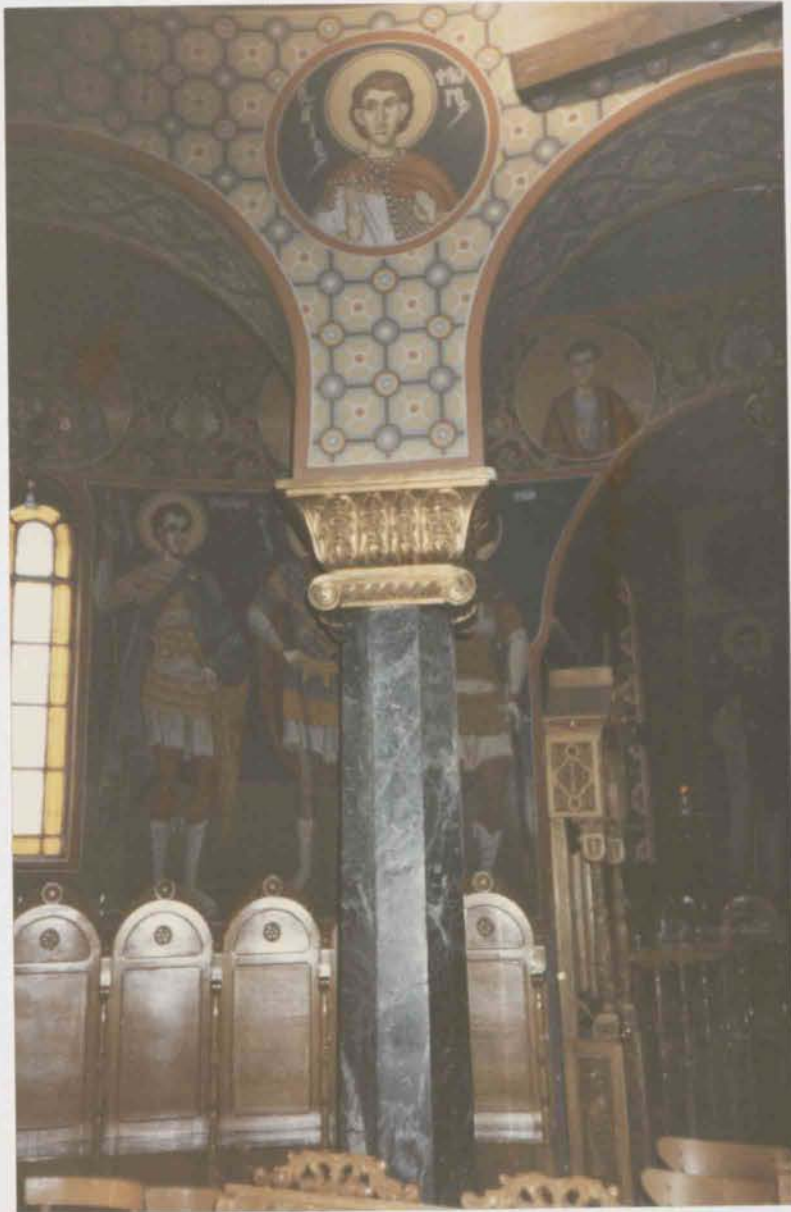

Φωτογραφία 5

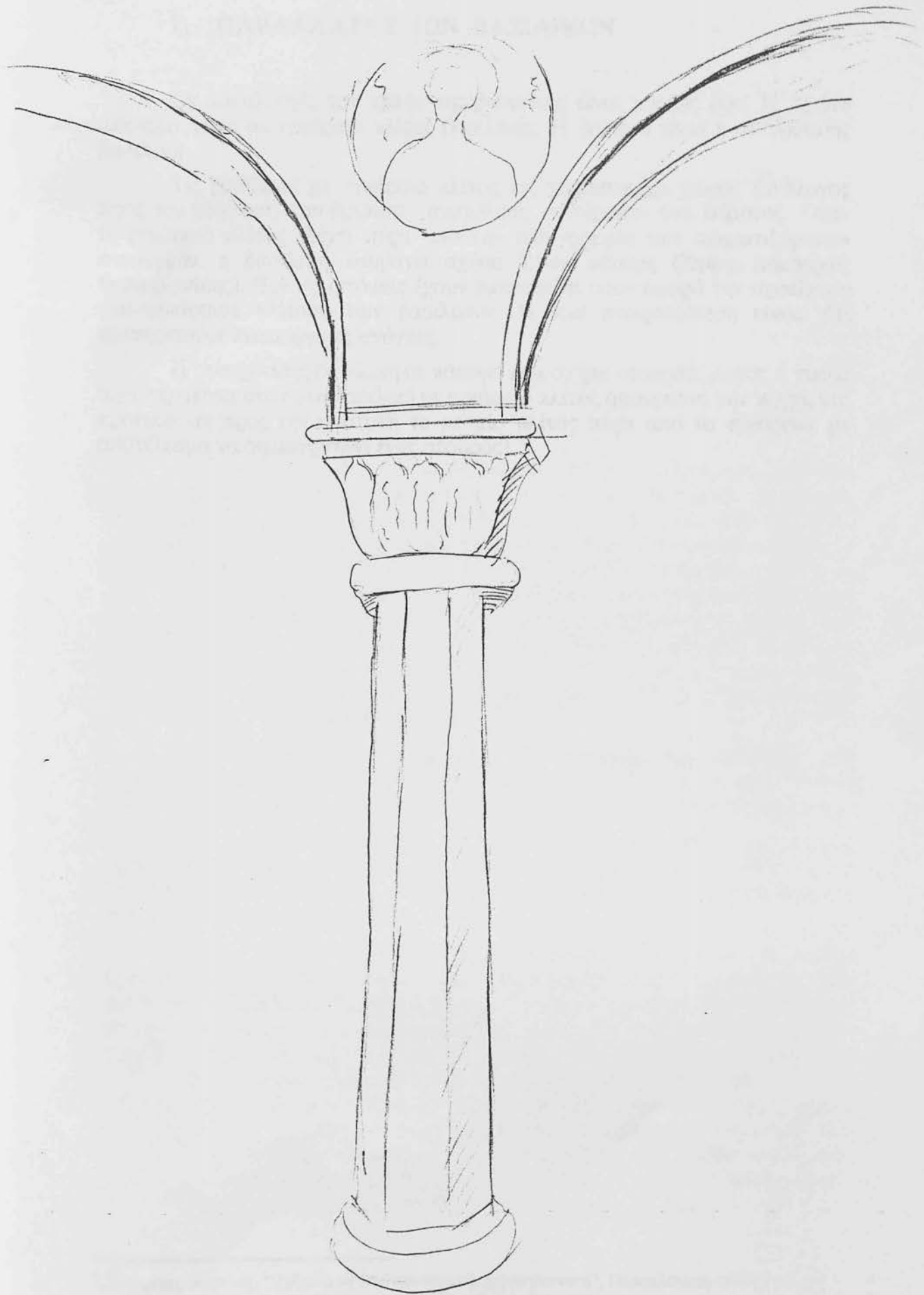

Φωτογραφία 6

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Φωτογραφία 7

Σκίτσο 8

Γ. ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ

Οι παραλλαγές του τύπου της βασιλικής είναι κυρίως δύο. Η πρώτη αποτελεί τύπο με εγκάρσιο κλίτος βασιλικής. Η δεύτερη είναι η σταυροειδής βασιλική.

Τις βασιλικές με εγκάρσιο κλίτος τις χαρακτηρίζει χώρος (ανάλογος προς τον νάρθηκα) που βρίσκεται ανατολικά, εκατέρωθεν του Βήματος. Όταν το εγκάρσιο κλίτος εξέχει πέρα από την ευθυγραμμία των σχηματιζόμενων πτερυγίων, η βασιλική λαμβάνει σχήμα T σε κάτοψη (Άγιος Δημήτριος Θεσσαλονίκης). Πολλές απόψεις έχουν διατυπωθεί όσον αφορά την προέλευση του εγκάρσιου κλίτους των βασιλικών. Η πιο επικρατέστερη είναι, ότι εξυπηρετούσε λειτουργικές ανάγκες.

Η σταυροειδής βασιλική σε κάτοψη έχει σχήμα σταυρού. Αυτός ο τύπος δημιουργήθηκε όταν στη βασιλική με εγκάρσιο κλίτος αφαιρέσαν την κόγχη και προέκτειναν προς την ανατολή το μεσαίο κλίτος πέρα από το εγκάρσιο, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένας σταυρός¹.

¹ Νεζερίτης Άγγελος, "Βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική", Θεσσαλονίκη 1979, Έκδοση περιοδικού "Βυζαντινά μελέται", σελ. 165, 166

Δ. ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ

Για το ζήτημα προέλευσης της χριστιανικής βασιλικής δεν υπάρχει σήμερα η παλαιά φιλορωμαϊκή άποψη, ότι η βασιλική προήλθε από την βασιλική της ρωμαϊκής αγοράς και των δικαστηρίων.

Τη θεωρία αυτή ήρθε να διαψεύσει ο Picard¹, ο οποίος ανέσκαψε στην Τύνιδα μία όχι ειδωλολατρική, αλλά νεκρική βασιλική. Τότε αντιλήφθηκε πως η βασιλική συσχετιζόταν με τη λατρεία των νεκρών.

Ένας άλλος αρχαιολόγος ο Δανός Dyggve² ερμήνευσε πως η βασιλική ήταν καθαρά χριστιανικών νεκρικών προϋποθέσεων και όχι ειδωλολατρικών. Η άποψη αυτή βασίζεται στην εύρεση μιας βασιλικής στην Δαλματία, η οποία ήταν σχηματισμένη: α. από ημικυκλική κόγχη, όπου κάτω του κιβωρίου υπήρχε ο τάφος του τιμώμενου μάρτυρα και β. μιας υπαίθρου αυλής, όπου υπήρχαν εκατέρωθεν στοές για να προφυλάσσονται οι προσκυνητές του τάφου. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η βασιλική προήλθε από τους χριστιανούς με σκοπό τη νεκρική λατρεία.

Οι βασιλικές οι οποίες προοριζόταν για νεκρικές τελετές υπήρχαν έξω από τις πόλεις, όπου εκεί υπήρχαν και οι τάφοι των μαρτύρων. Αντιθέτως, μέσα στις πόλεις υπήρχαν απλές αίθουσες για την λατρεία του Θεού. Το ερώτημά μας είναι πώς μεταφέρθηκε η νεκρική βασιλική από την υπαίθρο μέσα στις πόλεις για τη λατρεία του Θεού. Ο ίδιος αρχαιολόγος δίνει απάντηση σε αυτό το ερώτημα με την εξής αιτιολόγηση: όταν η λειτουργία των μαρτύρων μεταφέρθηκε από τα προάστια μέσα στις πόλεις, μαζί και τα λείψανα των αγίων που τοποθετήθηκαν στην Αγία Τράπεζα, τότε οι χριστιανοί μετέφεραν και στους ναούς (αίθουσες) των πόλεως και τα ανάλογα αρχιτεκτονικά στοιχεία, τα οποία είχαν οι βασιλικές της υπαίθρου, όπως την κόγχη, τον τάφο (των μαρτύρων) και τις κιονοστοιχίες.

Από την συγχώνευση της νεκρικής βασιλικής της υπαίθρου που προοριζόταν για την τιμή των μαρτύρων και της αίθουσας συνάξεως, που προοριζόταν για τη λατρεία του Θεού, δημιουργήθηκε η χριστιανική βασιλική.

Στην περίπτωση αυτή όμως δεν πρέπει να γίνεται κανένας συσχετισμός της κόγχης του θρόνου του επισκόπου και τα καθίσματα των ιερέων με το θρόνο των δικαστών των ρωμαϊκών δικαστηρίων, αλλά με τα καθίσματα που υπήρχαν γύρω από τον τάφο του μάρτυρα.

Την άποψη αυτή υποστηρίζει και η θεωρία του Grabar³, ο οποίος πιστεύει ότι από τους τάφους των μαρτύρων προήλθε ο πυρήνας της χριστιανικής βασιλικής. Επειδή ο χώρος γύρω από τον τάφο ήταν ακάλυπτος προέκυψε η ανάγκη στοών εκατέρωθεν του τάφου, για να προφυλάσσονται οι παρόντες από τον καύσωνα και το ψύχος. Στη συνέχεια για καλύτερη προστασία των παρευρισκομένων τοποθετήθηκε στέγη στον κεντρικό υπαίθριο χώρο, όπου προήλθαν οι πλάγιες στοές και τελικά προέκυψε η τρικλιτος βασιλική. Στη συνέχεια ο τύπος αυτός της χριστιανικής εισχώρησε στο εσωτερικό των πόλεων, αντικαθιστώντας τις αίθουσες που προϋπήρχαν προς λατρεία του Θεού. Μαζί μ' αυτές μεταφέρθηκαν και οι ανάλογες λεπτομέρειες και τα αρχιτεκτονικά στοιχεία, που είχαν οι βασιλικές της υπαίθρου.

^{1, 2, 3} Καλοκύρης Κωνσταντίνος "Εισαγωγή εις την χριστιανικήν, βυζαντινήν αρχαιολογίαν", Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 45 - 47

Στην ίδια θεωρία υπάρχει και μία σημαντική άποψη όσον αφορά τις εικονογραφίες, που πιθανόν να εμφανίστηκαν όταν μεταφέρθηκαν και τα λείψανα των μαρτύρων που υπήρχαν στους τάφους αυτών στην ύπαιθρο, ταυτόχρονα τοποθετήθηκαν και οι προσωπογραφίες των μαρτύρων στους τοίχους.

Όλα όσα προαναφέρθηκαν, δεν μπορούμε να πούμε ότι καλύπτουν το ερώτημα για την προέλευση της βασιλικής. Ένα όμως είναι σίγουρο, ότι η παλαιοχριστιανική βασιλική πρέπει να θεωρείται σαν προϊόν εξέλιξης, που διαμορφώθηκε αναλόγως της χριστιανικής λατρείας. Στην εξέλιξη αυτή έπαιξε σημαντικό ρόλο η τιμήση των μαρτύρων, από τους οποίους φανερώνεται πως έγινε και η στερέωση της εκκλησίας¹.

Ε. ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΕΣ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΒΑΣΙΛΙΚΕΣ

Υπάρχουν πολλές βασιλικές και σε άλλες χώρες. Στην Ελλάδα υπάρχουν πολλές βασιλικές, όπως είναι: στην Αφεντέλη της Ερεσού, των Αργάλων και της Αχλαδεράς, στην Πάρο των τριών Εκκλησιών, στη Σάμο του Ηραίου, στην Αμοργό των Καταπόλων, στη Ρόδο την βασιλική της Αρνίθας, στην Κω την Μαστιχαρίου, στην Κρήτη τις βασιλικές Λανόρμου, Συΐας, Χερσονήσου (δύο) και Ολούντος και του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη².

¹ Ορλάνδος Αναστάσιος, "Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης", Αθήνα 1952, Κεφ. 1^ο

² Υπουργείον προεδρίας και Κυβερνήσεως, Υπηρεσία αρχαιοτήτων και αναστηλώσεως, "Η βυζαντινή τέχνη - Τέχνη Ευρωπαϊκή", Αθήνα 1964
Έκδοση Υπουργείον Προεδρίας της Κυβερνήσεως, σελ. περιεχόμενα

6. ΠΕΡΙΚΕΝΤΡΟΙ ΝΑΟΙ

Παράλληλα προς τις βασιλικές αλλά σε μικρότερη κλίμακα χρησιμοποιήθηκε και η κατασκευή των περίκεντρων ναών. Τον τύπο των περίκεντρων ναών δανείστηκε η χριστιανική αρχιτεκτονική από την ελληνική και ρωμαϊκή αρχιτεκτονική. Αυτά τα κτίρια ήταν τα μαυσωλεία ή τα κογχωτά με αγάλματα νυμφών στις κόγχες τους, των οποίων η συνηθισμένη ονομασία είναι “νυμφαία”. Αυτού του είδους τα κτίρια χρησιμοποιούνταν για λουτρά και για γυμναστήρια. Οι χριστιανοί μεταχειρίστηκαν τα περίκεντρα κτίρια για μαυσωλεία, για βαπτιστήρια (στην Κω) και για την τιμή των μαρτύρων. Επειδή όμως η λατρεία των μαρτύρων συνδυάστηκε με τη γενικότερη λατρεία, ευνόητο είναι ότι η αρχιτεκτονική μορφή των κτιρίων θα έπρεπε να είναι τέτοια, έτσι ώστε να καλύπτει τις ανάγκες των παρευρισκομένων. Η κάτοψη των περίκεντρων ναών ποικίλλει. Παρατηρείται ότι έχουν κάτοψη κυκλική, οκταγωνική, τριγωνική και τετραγωνική¹ (σκ. 9).

7. Η ΤΡΟΥΛΑΙΑ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Η Ξυλόστεγος βασιλική ή θολοσκεπής και οι περίκεντροι ναοί δεν έμειναν τα μόνα είδη της χριστιανικής αρχιτεκτονικής. Από το συνδυασμό της βασιλικής και του περίκεντρου ναού προήλθε ένας νέος τύπος ναού, η λεγόμενη τρουλαία βασιλική. Ο τύπος αυτός άρχισε να εμφανίζεται από τα χρόνια του Ιουστινιανού. Παρουσίαζε αισθητικότερα αποτελέσματα και εξυπηρετούσε καλύτερα τους χρήστες του χώρου αυτού.

Η τρουλαία βασιλική εμφανίζεται σε δύο τύπους. Στον πρώτο τύπο ο τρούλος υποβασιάζεται από τέσσερις κολώνες. Είναι πιο ψηλά από του Ιερό Βήμα, όπου διακόπτει τους κίονες της βασιλικής. Στον δεύτερο τύπο ο τρούλος (φωτ. 10) εδράζεται σε τέσσερα τόξα (φωτ. 11) τα οποία στηρίζονται αντιστοίχως σε τέσσερις κίονες. Υψώνεται στο μέσο του ναού, ανατολικά προς Δυτικά².

¹ Υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως - Υπηρεσία αρχαιοτήτων και αναστηλώσεως
“Η βυζαντινή τέχνη - Τέχνη Ευρωπαϊκή”, Αθήνα 1964, σελ. 71,
Έκδοση Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως.

² Π.Α. Μιχαηλίδης, “Αισθητική θεώρηση της βυζαντινής τέχνης”, Αθήνα 1946, Τύπος: «Πυρσού»,
σελ. 34, 35

Σκίτσο 9

Φωτογραφία 10

Φωτογραφία 11

8. ΤΑ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΤΜΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Σύμφωνα με τις τάξεις των πιστών (κλήρου, βαπτισμένων, κατηχομένων) διαιρέθηκε ο χριστιανικός ναός σε τρία μέρη. Το Ιερό Βήμα για τους κληρικούς, ο κυρίως ναός για τους βαπτισμένους και ο νάρθηκας με το αίθριο για τους κατηχούμενους.

I. ΤΟ ΙΕΡΟ ΒΗΜΑ

A. ΚΟΓΧΗ, ΠΑΣΤΟΦΟΡΙΑ, ΠΡΟΘΕΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΝΙΚΟ

Στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές το Ιερό Βήμα είναι ψηλότερο από τον υπόλοιπο ναό, εφοδιασμένο με την κόγχη. Κατείχε το $\frac{1}{3}$ του κυρίως ναού και έχει πλάτος το πλάτος του μεσαίου κλίτους, ξεχωρίζει από τον υπόλοιπο ναό με κιγκλίδωμα ή με τέμπλο. Στις βασιλικές όμως με εγκάρσιο κλίτος και στους μεγάλους ναούς το Ιερό Βήμα εκτείνεται και στα εκατέρωθεν κλίτη. Η κόγχη (αψίδα) έχει ημικυκλικό σχήμα (φωτ. 12) εξωτερικά και εσωτερικά. Σε μερικές περιπτώσεις η εξωτερική επιφάνεια έχει σχήμα πολυγωνικό (φωτ. 13). Η διάμετρος του είναι συνήθως λίγο πιο μικρή από τη διάμετρο του μεσαίου κλίτους. Η κόγχη σκεπάζεται από ένα τεταρτοσφαίριο.

Εκατέρωθεν της κόγχης έχουμε την προσθήκη δύο διαμερισμάτων, τα οποία κατ' αρχήν δεν επικοινωνούσαν με την αψίδα, παρά μόνο από τα πλάγια κλίτη. Οι χώροι αυτοί ονομάζονται Παστοφόρια, που σκοπός τους είναι να φυλάσσονται τα ιερά σκεύη, τα άμφια και τα τίμια Δώρα.

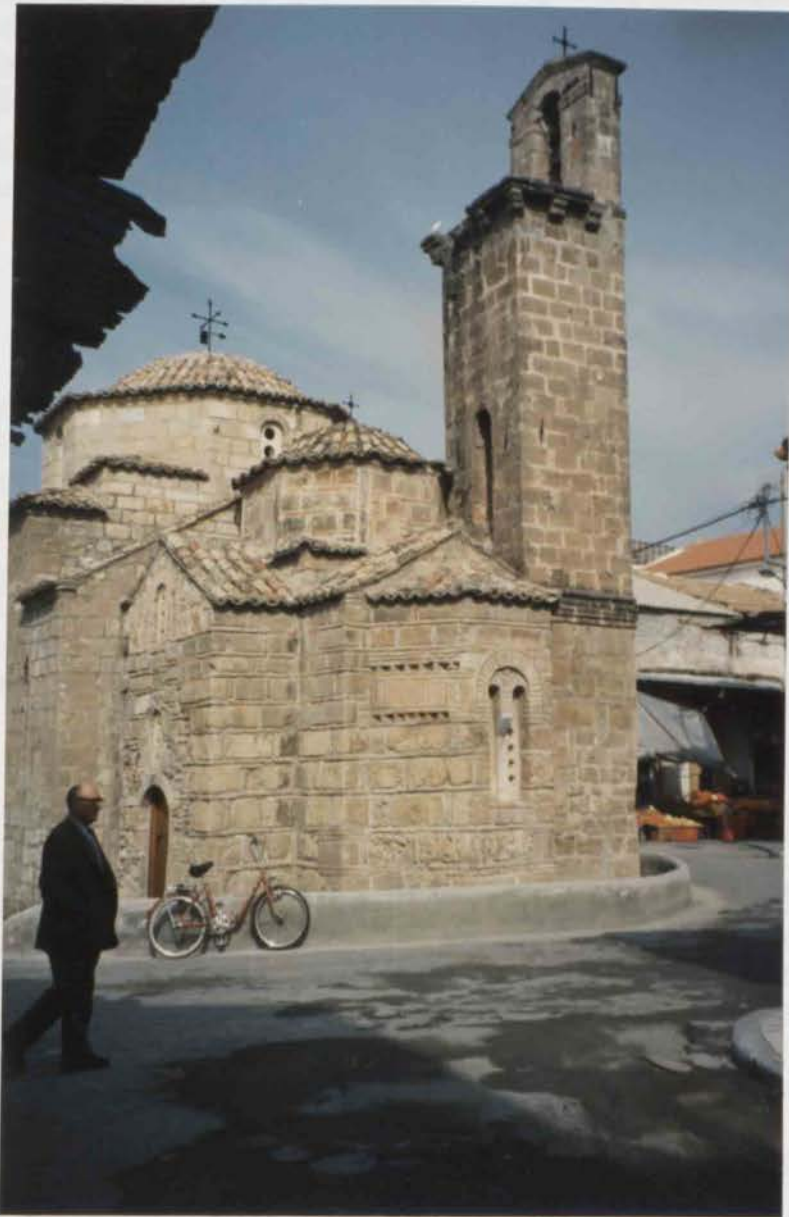
Επειδή λοιπόν τα τίμια δώρα τοποθετούνται πρώτα στα παστοφόρια και κατόπιν καταλήγουν στην αγία Τράπεζα ονομάστηκε ο τόπος αυτός Πρόθεση. Η Πρόθεση καταλάμβανε το ανατολικό άκρο του βόρειου κλίτους. Όταν οι βασιλικές είχαν εγκάρσιο κλίτος τότε το βόρειο πτερόνιο του εγκάρσιου κλίτους κατείχε τη θέση της Προθέσεως.

Όταν ο ναός δεν είχε παστοφόρια τότε κατασκευάζονται διαμέρισμα με σκοπό να φυλάσσει τα σκεύη. Τοποθετούνταν σε μια πλευρά του αίθριου, συνήθως στη νότια και επικοινωνούσε με το ναό μέσω μίας πόρτας. Επειδή οι διάκονοι είχαν την φροντίδα να προφυλάσσουν το χώρο αυτό με τα ιερά σκεύη ονομάστηκε ο χώρος αυτός Διακονικό.

Με το πέρασμα του χρόνου παρουσιάστηκε η ανάγκη να κατασκευαστεί ακόμα μία κόγχη δίπλα στην κύρια κόγχη, για να εξυπηρετεί τις ανάγκες του κλήρου για την τέλεση της θείας Λειτουργίας. Για λόγους όμως συμμετρίας αργότερα προστέθηκε ακόμα μία κόγχη στο νότιο τμήμα της κόγχης. Έτσι έχουμε το σημερινό Ιερό Βήμα τριών κογχών. Με το σύστημα αυτό μπαίνουμε πλέον στην Βυζαντινή περίοδο.

Φωτογραφία 12

Φωτογραφία 13

Β. Η ΑΓΙΑ ΤΡΑΠΕΖΑ

Στο μέσο του Ιερού Βήματος είναι τοποθετημένη η Αγία Τράπεζα (φωτ. 14). Συνήθως τοποθετείται πριν την ημικυκλική κόγχη και σπανιότερα μέσα σε αυτή. Οι πρώτες Τράπεζες ήταν ξύλινες και κινητές. Το σχήμα τους ήταν κυκλικό ή συνήθως ορθογώνιο. Μετά τον Δ' αιώνα οι Τράπεζες γινόταν ακίνητες από λίθους ή μάρμαρα. Υπάρχουν τράπεζες συμπαγείς, ή απλώς στηριζόμενες σε τέσσερα πόδια, ή στηριζόμενες με ένα κυκλικό πόδι στο μέσο. Η καλυπτήριος πλάκα που τοποθετούνταν πάνω στην Αγία Τράπεζα ήταν επίπεδη, σπανιότερα όμως είχε περιμετρικά μία ανύψωση (φωτ. 15, σκ. 16).

Πολλές συμβολικές σημασίες δόθηκαν στην Αγία Τράπεζα. Ονομάστηκε "Θόλος του Θεού", "Τράπεζα του Κυρίου".

Γ. Η ΚΡΥΠΤΗ

Όταν λέμε κρύπτη εννοούμε τον υπόγειο θάλαμο κάτω από την κόγχη του Ιερού Βήματος ή κάτω από το δάπεδο της Αγίας Τράπεζας. Η συνήθεια της κρύπτης υπάρχει κυρίως στη Δύση. Όπου σε αυτή τοποθετόντουσαν τα σώματα των μαρτύρων. Στην Ανατολή όμως τοποθετόντουσαν τα λείψανα των αγίων.

Στην Ελλάδα υπάρχει μόνο η κάτω πλάκα, η οποία προεκτείνεται δυτικά όπως η αρχαία Πρόθεση. Αυτή η πλάκα προεξέχει ως βαθμίδα, είναι ενδιαφέρουσα, γιατί αποτελεί ένδειξη της θέσεως στην οποία πρέπει να παρευρίσκεται ο ιερέας κατά την λειτουργία.

Δ. Η ΚΑΤΑΘΕΣΗ (ΕΓΚΑΙΝΙΟ)

Παρόμοιο προς την κρύπτη είναι το εγκαίνιο (κατάθεση). Σε αντίθεση με τη Δύση, η οποία προτιμούσε την ολόσωμη τοποθέτηση σε θάλαμο (κάτω από το Ιερό) των μαρτύρων. Η Ανατολή συνήθιζε (για τους ναούς που δεν είχαν τάφους μαρτύρων) την τοποθέτηση κάτω από την Αγία Τράπεζα (όχι σε υπόγειο κρύπτη) τμήματα λευκών αγίων για τον αγιασμό του ναού. Η πράξη αυτή λέγεται κατάθεση (εγκαίνιο). Όπως επίσης λέγεται και το αντίστοιχο όρυγμα. Το όρυγμα αυτό ήταν ένας μικρός λάκκος, ο οποίος επενδυόταν με πλάκες από μάρμαρο και είχε σχήμα σταυροειδές ή ορθογωνικό. Μέσα σε αυτό τοποθετούνταν κιβώτιο από μάρμαρο ή μέταλλο με τα λείψανα των αγίων.

Ο καθαγιασμός των ναών με λείψανα, δεν ήταν γενικός κατ' αρχάς. Στη Δύση επικράτησε από το 401 μ.Χ., ενώ στην Ανατολή από το 787 μ.Χ.

Στη βασιλική των Φιλίππων Μακεδονίας βρέθηκε κάτω από την Αγία Τράπεζα όρυγμα στο οποίο κατέβαινε κανείς με λίγα σκαλοπάτια. Μέσα σε αυτό υπήρχαν λείψανα και φιάλη η οποία περιείχε το λίθρο του αγίου. Τα όρυγματα αυτά καλυπτόταν από πλάκες του δαπέδου και δεν προεξείχαν πάνω από αυτό. Αυτά όμως δεν αποτελούν κρύπτη γιατί έχουν μικρές διαστάσεις και

δεν χωράει το φέρετρο του αγίου. Αλλά ούτε και τα εγκαίνια της συνήθης μορφής.

Ε. Η ΘΑΛΑΣΣΑ

Σε μερικές βασιλικές συναντάμε κάτω και ανατολικά της Αγίας Τράπεζας ένα όρυγμα στο οποίο οδηγεί η αποχέτευση. Αυτό ονομάζεται θάλασσα. Σκοπός της είναι να δέχεται τα υγρά από την πλύση της Αγίας Τράπεζας, ή άλλων τελετουργικών εργασιών. Σε άλλες περιπτώσεις υπάρχει μία δεξαμενή η οποία δέχεται τα νερά, και είναι κάτω από την Αγία Τράπεζα. Εξέλιξη της θάλασσας είναι το “χωνευτήριο”, το οποίο σκοπό έχει να χωνεύει το νερό από την πλύση των χεριών του ιερέα και το αγίασμα του βαπτίσματος.

Σε βασιλικές όπου δεν έχουμε κτιστή θάλασσα υπάρχει μία λεκάνη η οποία χρησιμεύει για την πλύση των χεριών του ιερέα.

ΣΤ. ΤΟ ΚΙΒΩΡΙΟ

Κατ’ αρχάς κιβώριο σημαίνει τάφος. Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική λέγοντας κιβώριο εννοούμε ένα κουβούκλιο αποτελούμενο από τέσσερις κίονες, οι οποίοι βρίσκονται στα τέσσερα άκρα της Αγίας Τράπεζας και την στεγάζουν με ένα θόλο. Έχει σαν σκοπό να τονίσει και να αναδείξει την Αγία Τράπεζα.

Το κιβώριο με την Αγία Τράπεζα εμφανίζει το σύνολο των αρχαίων τάφων των μαρτύρων, αποτελεί και μια ένδειξη της γέννησης του χριστιανικού θυσιαστηρίου αφ’ ενός, αλλά κατά της βασιλικής αφ’ ετέρου, της οποίας της προέλευση συνδέει προς το νεκρικό τάφο.

Τα παλαιότερα επιστύλια του κιβωρίου ήταν ευθεία. Από τον Ε’ αιώνα αρχίζουν να γίνονται τοξωτά. Ο θόλος ο οποίος σκεπάζει την κατασκευή ονομάζεται ουρανός. Στην κορυφή τοποθετείται ένας σταυρός, στο εσωτερικό κέντρο τοποθετείται ένα καντήλι. Κάτω του τόξου κρέμονται βήλα, δηλ. καταπετάσματα, τα οποία σύρονται σε συγκεκριμένες στιγμές της λειτουργίας. Υπάρχουν βήλα και στις τέσσερις πλευρές, με σημαντικότερο το βήλο της πρόσοψης.

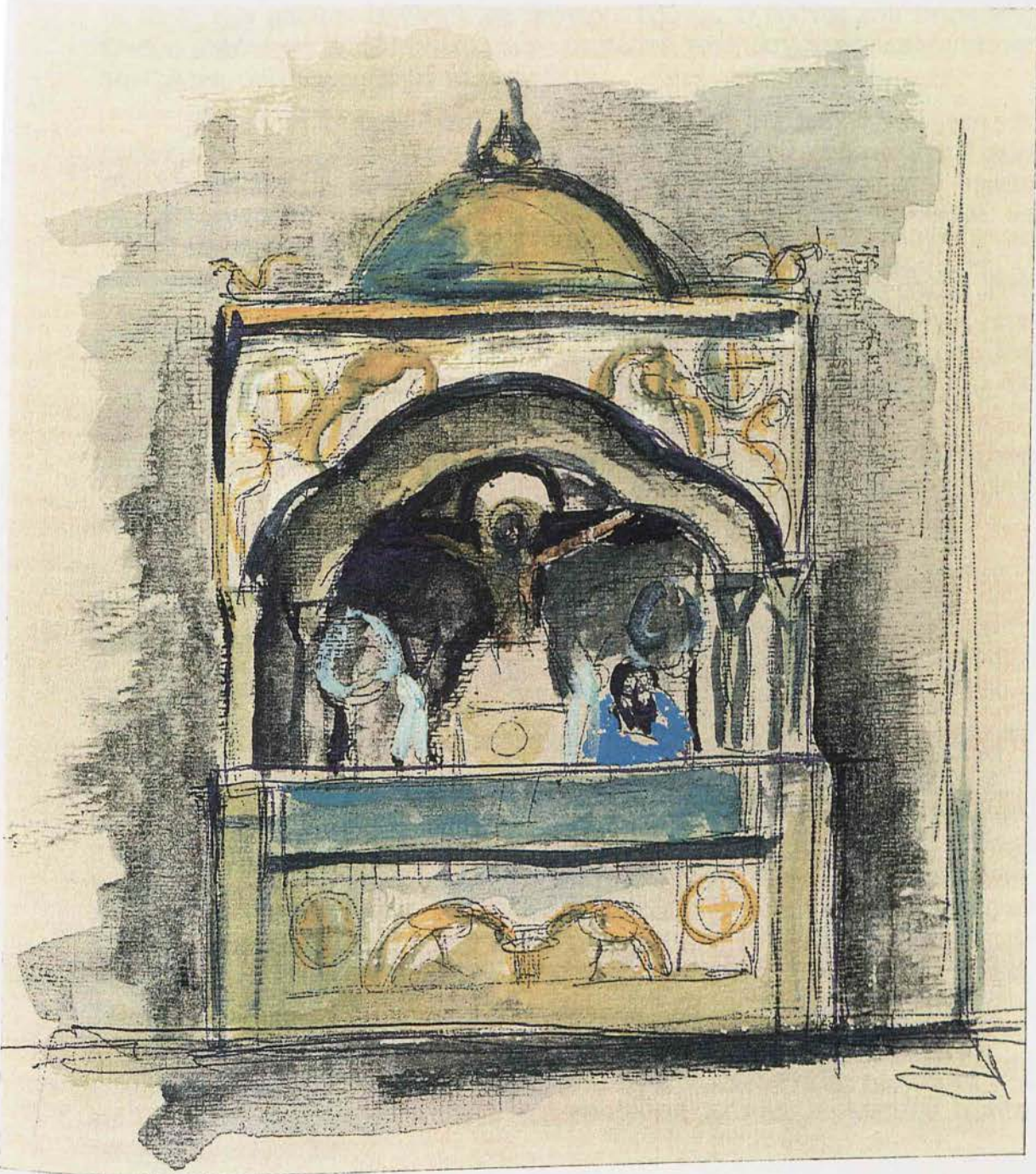
Τα πρώτα κιβώρια ήταν ξύλινα ή συνηθέστερα στη συνέχεια άρχισαν να κατασκευάζονται από μάρμαρο.

Φωτογραφία 15

Φωτογραφία 16

Σχίτσο 17

Z. ΤΟ ΣΥΝΘΡΟΝΟ

Όταν λέμε σύνθρονο εννοούμε την βαθμιδατή κατασκευή μέσα στην κόγχη του Ιερού Βήματος, το οποίο επεκτείνεται και στα πλάγια της Αγίας Τράπεζας, στο μέσο του οποίου βρίσκεται ο θρόνος του επισκόπου και εκατέρωθέν του οι έδρες των πρεσβυτέρων.

Σύνθρονο κατά κυριολεξία είναι το σύνολο των θρόνων των κληρικών, οι έδρες των οποίων λέγονται και δεύτεροι θρόνοι. Ο θρόνος του επισκόπου είναι ο ψηλότερος. Αυτό γίνεται για να επισκοπεί τους κληρικούς, καθώς επίσης τονίζει και την ανωτερότητά του (φωτ. 18).

Συνήθως έχουμε δύο μορφές σύνθρονου: α. ημικυκλικό και β. ορθογωνικό. Το ημικυκλικό σύνθρονο σχηματίζεται από σειρά ημικυκλικών εδράνων μέσα στην κόγχη του Ιερού Βήματος. Στο χαμηλότερό του σημείο υπάρχει ένας στενός περιφερειακός διάδρομος που σκοπός του είναι να εξυπηρετεί την κυκλοφορία των κληρικών.

Το ορθογωνικό σύνθρονο αποτελείται από ένα εξάρτημα το οποίο είναι τοποθετημένο μέσα στην κόγχη, στο οποίο τοποθετείται ο θρόνος του Επισκόπου. Εκατέρωθεν του οποίου κάθονται οι κληρικοί. Οι άκρες του σύνθρονου προεκτείνονται προς τους ανατολικούς κίονες της βασιλικής. Σε πολλούς ναούς υπάρχουν παραλλαγές στην παραπάνω περιγραφή.

Μετά την εμφάνιση της κατασκευής του τέμπλου το σύνθρονο καταργείται, με αποτέλεσμα ο θρόνος του επισκόπου τοποθετείται στον κυρίως ναό (φωτ. 19, σκ. 20).

H. ΤΟ ΤΕΜΠΛΟ ΚΑΙ Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΣΕ ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟ

Τέμπλο λέμε το φράγμα που υπάρχει και χωρίζει το Ιερό Βήμα από τον κυρίως ναό.

Παλαιότερα το τέμπλο ήταν χαμηλό, το ύψος του έφθανε το ένα μέτρο, το οποίο συνέχιζε ευθύγραμμο ή καμπτόταν στις δύο πλευρές του προς το Ιερό Βήμα, του οποίου τα άκρα έφθαναν μέχρι την κόγχη. Το τέμπλο είχε μία πόρτα που επικοινωνούσε με το μεσαίο κλίτος, την ωραία Πύλη. Στη συνέχεια όμως το τέμπλο επεκτάθηκε ευθύγραμμο όπου κατέλαβε όλο το ανατολικό τμήμα του ναού. Επίσης δημιουργήθηκαν δύο πόρτες εκατέρωθεν της ωραίας Πύλης (φωτ. 21). Ο λόγος της προεκτάσεως τέμπλου έχει σα σκοπό να εξυπηρετήσει λειτουργικές ανάγκες των κλήρων.

Τα επιμέρους τμήματα του τέμπλου είναι: ο στυλοβάτης, οι πεσσοί, και τα θωράκια. Επί του στυλοβάτη τοποθετούνται οι πεσσοί. Μεταξύ αυτών υπάρχουν τα θωράκια.

Τα θωράκια παλαιότερα ήταν ξύλινα ή σιδερένια, επικράτησαν όμως τα μαρμάρινα (φωτ. 22, σκ. 23), τα οποία στην αρχή ήταν διάτρητα. Τα μαρμάρινα θωράκια είχαν γλυπτά θέματα. Στα παλαιοχριστιανικά διακρίνουμε βαθιές αυλακώσεις και απλά θέματα, ενώ στα βυζαντινά υπάρχει ποικιλία θεμάτων.

Καλοκύρης Κωνσταντίνος, "Εισαγωγή εις την χριστιανικήν, βυζαντινήν αρχαιολογίαν"
Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 62, 63

Στα χαμηλά φράγματα του Ιερού Βήματος (σπανίως) συναντούμε έξαρση της ωραίας Πύλης (φωτ. 24, σκ. 25) κατά δύο τρόπους. Ανυψώνοντας τόξο πάνω από αυτή, το οποίο στηριζόταν σε δύο κίονες ή σε τέσσερις κίονες. Αυτά γινόταν μέχρι τον Ε' αιώνα, όπου έχουμε μία εξέλιξη του χαμηλού τέμπλου. Τοποθετούνται κίονες και σ' αυτούς το επιστύλιο. Αυτό συνήθως γίνεται στην πρόσοψη του τέμπλου και σπάνια στις πλάγιες όψεις. Τα κενά των οποίων κλείνονται από βήλα.

Κατά την βυζαντινή περίοδο, στους αιώνες Η' και Θ' το χαμηλό τέμπλο εξαφανίζεται και επικρατεί το ψηλό με κίονες, το οποίο επεκτείνεται και στα τρία κλίτη με ελαφρό διάφραγμα. Τότε διαμορφώνεται πλέον το τέμπλο ως φράγμα που αποκλείει τον μοναχό από τον υπόλοιπο ναό. Το τέμπλο αρχίζει να διακοσμείται εντονότερα με εικόνες του Χριστού και της Θεοτόκου (φωτ. 26). Το μεσαίο τμήμα γίνεται ψηλότερο και ανάλογο με το ύψος του μεσαίου κλίτους, ενώ τα πλάγια τμήματα είναι χαμηλότερα και ανάλογα με τα πλάγια κλίτη.

Από τον ΙΔ' αιώνα τα βήλα καταργούνται και στις θέσεις τους μπαίνουν εικόνες. Στους ναούς που δεν υπάρχουν πεσσοί, οι εικόνες του Χριστού και της Θεοτόκου τοποθετούνται εκατέρωθεν της ωραίας Πύλης, οι θέσεις αυτές είναι σταθερές και διατηρούνται μέχρι σήμερα. Στη συνέχεια στα υπόλοιπα κενά μεταξύ των κιόνων του τέμπλου τοποθετούνται οι εικόνες του Προδρόμου, του αγίου του ναού, άγγελοι και άλλα. Είπαμε ότι τα βήλα καταργούνται, δεν εκλείπουν όμως παντελώς. Φαίνεται ότι όταν άρχισαν να τοποθετούν τις εικόνες δεν αφαίρεσαν τα βήλα από πολλούς ναούς, επειδή είχαν εδραιωθεί ισχυρά στην παράδοση.

Πάνω από το επιστύλιο του τέμπλου τοποθετούνται ακολούθως εικόνες οι οποίες αποτελούν τη Μεγάλη Δύση του τέμπλου της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινουπόλεως². Η παράδοση των εικόνων συνεχίζεται και φθάνει μέχρι σήμερα, όπου στο παρελθόν ήταν μεγαλύτερες, ενώ σήμερα έχουν μικρότερες διαστάσεις που άλλοτε καταργούνται.

Όταν οι παραστάσεις των δώδεκα μεγάλων Εορτών, όπως και η τοιχογράφηση του ναού αρχίζει να περιορίζεται για λόγους οικονομίας, τότε το Δωδεκάορτο μεταφέρεται σε συνεχείς εικόνες πάνω από την δέηση στο τέμπλο. Αλλά και όταν πάλι τοιχογραφούνται οι ναοί και ζωγραφίζεται το Δωδεκάορτο στις καμάρες αυτών, το γεγονός αυτό δεν εμποδίζει την επανάληψη από αυτοτελείς εικόνες πάνω από το τέμπλο. Για το λόγο αυτό το μέρος αυτό ονομάζεται εικονοστάσιο.

Από τον ΙΖ' αιώνα τα μαρμάρινα τέμπλα αντικαθίστανται από ξύλινα, τα οποία διαιρούνται σε τρία μέρη καθ' ύψος. Το κατώτερο μέρος είναι μεταξύ των πεσσών, το οποίο μένει αδιακόσμητο ή έχει γλυπτική διακόσμηση ή σκηνές από την Παλαιά Διαθήκη. Στη συνέχεια ακολουθεί το δεύτερο μέρος, το οποίο αποτελείται από τα δεσποτικά (Χριστός - Θεοτόκος) και αναγέρθηκε εκτενέστερα πιο πάνω. Οι εικόνες τοποθετούνται μεταξύ των κιόνων. Τέλος υπάρχει το υψηλότερο μέρος που αποτελείται από τη μεγάλη δέηση ή το Δωδεκάορτο ή συνδυασμούς αυτών. Στην κορυφή του τέμπλου υπάρχουν εικόνες από το ζωϊκό βασίλειο, που φθάνουν μέχρι την οροφή του ναού.

Καλοκύρης Κωνσταντίνος, "Εισαγωγή εις την χριστιανικήν, βυζαντινήν αρχαιολογίαν"

Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 65 - 68

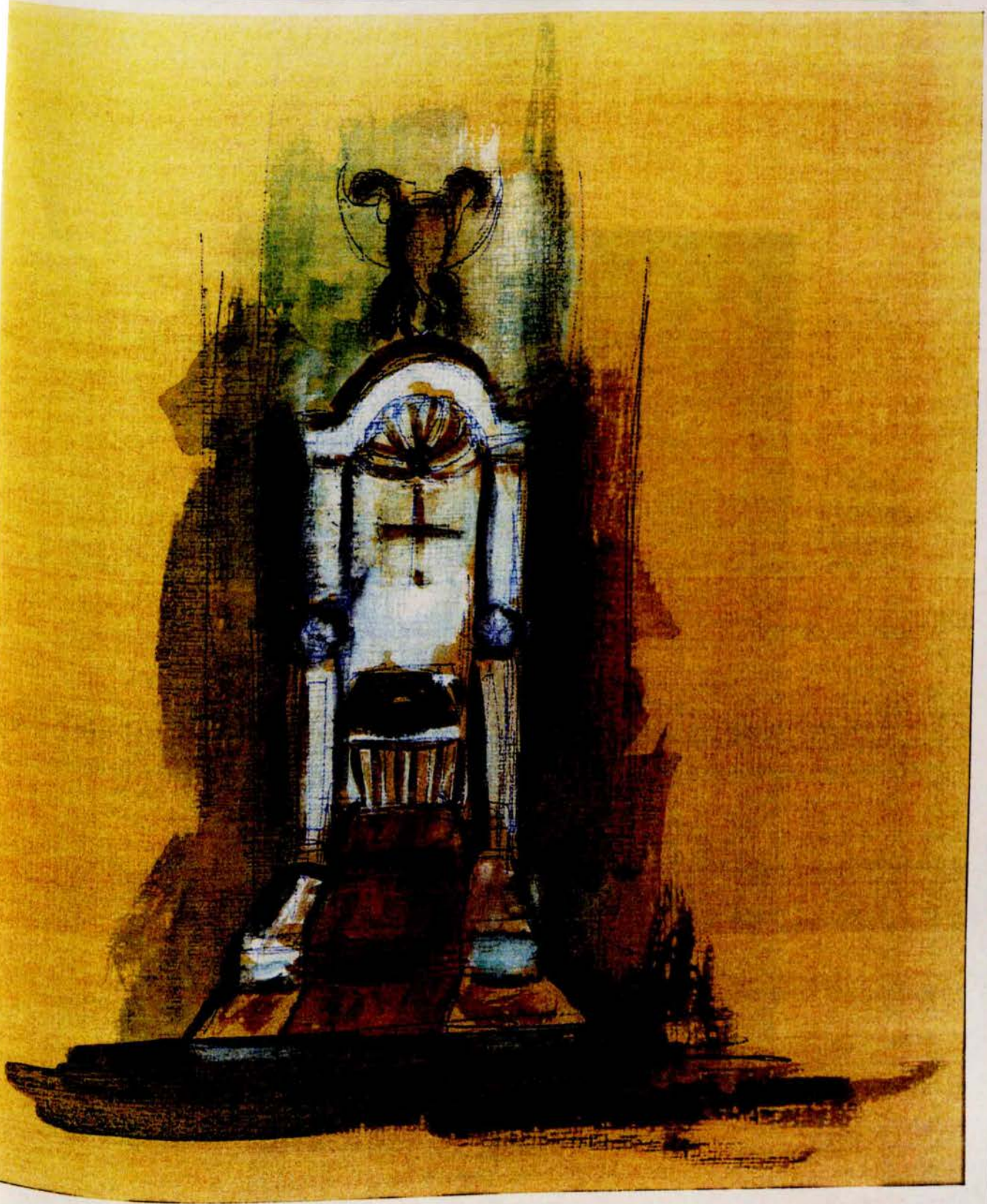
² Παύλος Σιλεντιάριος, "Εκφρασεις αγίας Σοφίας", σελ. 686, 719

Φωτογραφία 18

Φωτογραφία 19

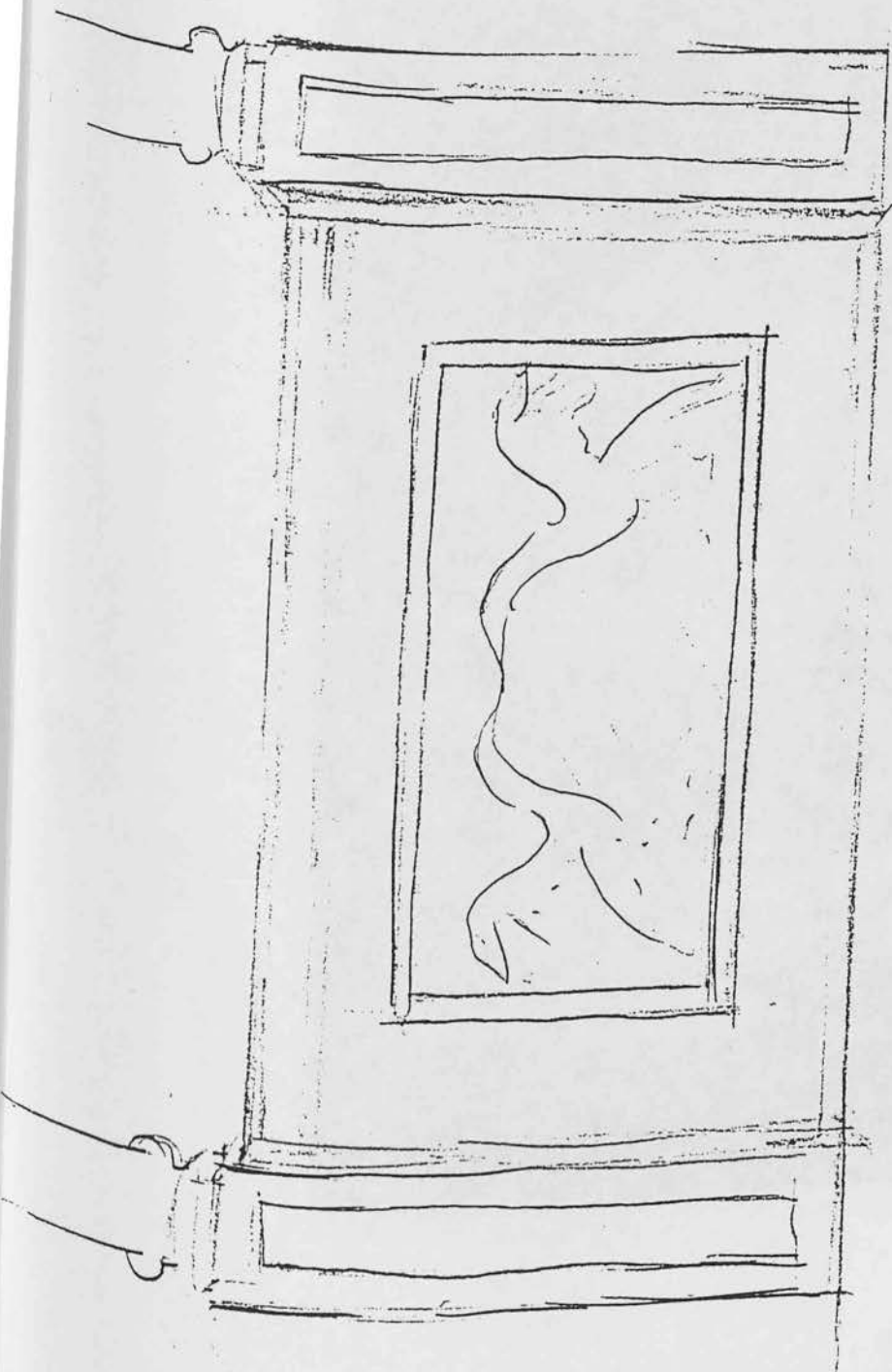
Σκίτσο 20

Φωτογραφία 21

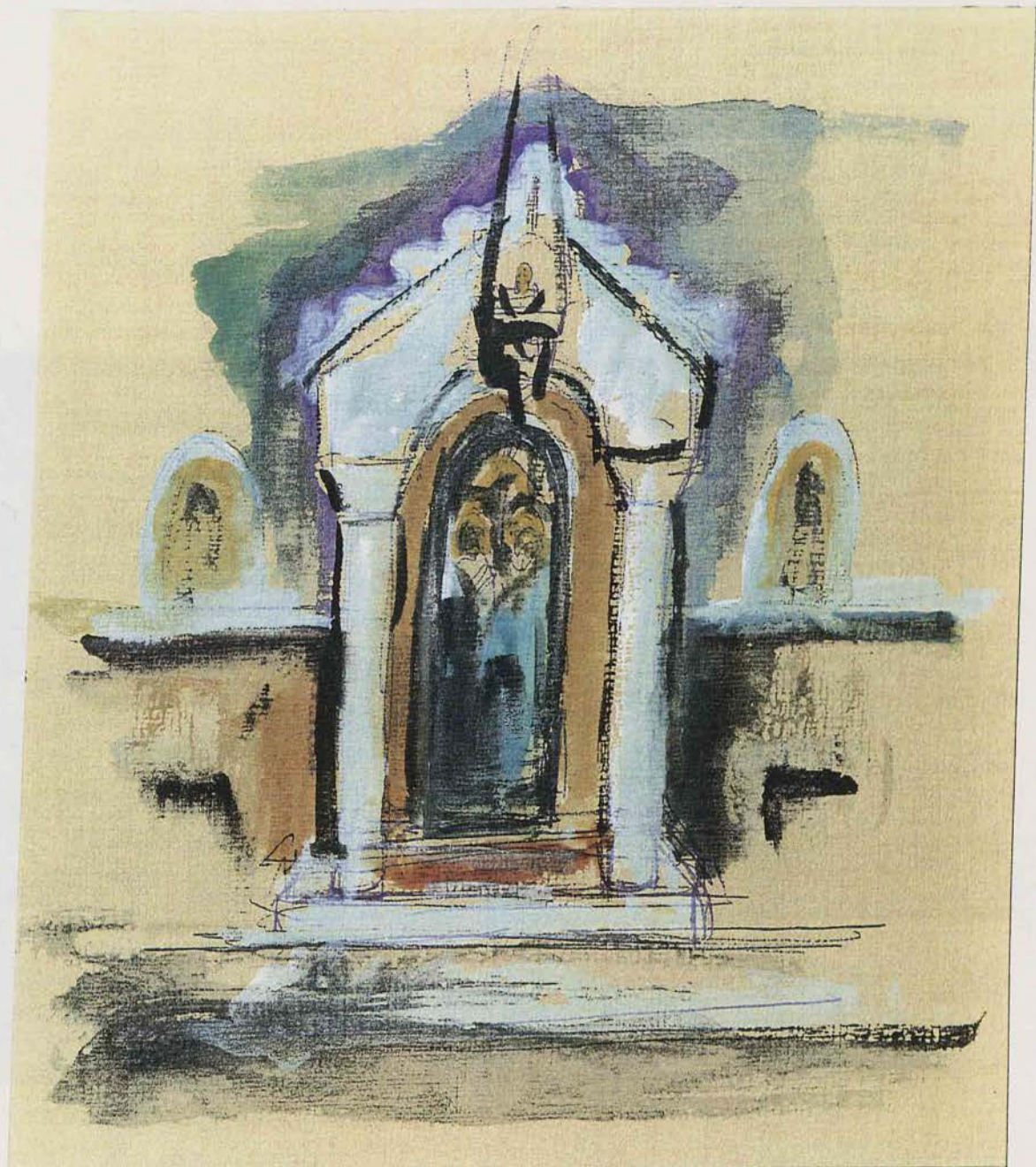
Φωτογραφία 22

Σκίτσο 23

Φωτογραφία 24

Σχίτσο 25

Φωτογραφία 26

II. Ο ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΣ

Από το Ιερό Βήμα μέχρι το νάρθηκα έχουμε τον κυρίως ναό, ο οποίος προορίζεται για τους πιστούς και περιλαμβάνει τη σολέα, τον άμβωνα και τα υπερώα.

A. Η ΣΟΛΕΑ

Όταν λέμε σολέα εννοούμε έναν επιμήκη διάδρομο κατά μία βαθμίδα ψηλότερος από το δάπεδο του κυρίου ναού, ο οποίος ξεκινά από την ωραία Πύλη και καταλήγει μέχρι τον άμβωνα. Στο χώρο αυτό υπήρχε ο θρόνος του αυτοκράτορα και απέναντι ο θρόνος του πατριάρχη. Σήμερα όμως υπάρχει μόνο ο θρόνος του πατριάρχη¹.

B. Ο ΑΜΒΩΝΑΣ

Ο άμβωνας αποτελεί ένα μέρος του κυρίου ναού, υψηλότερόν του, που σκοπό έχει να γίνεται η ανάγνωση του Ευαγγελίου. Η λέξη Άμβων προέρχεται από το ρήμα ανεβαίνω. Η θέση που κατείχε ο άμβωνας ποικίλει. Τοποθετείται δηλαδή, άλλοτε στη νότια πλευρά του μεσαίου κλίτους, άλλοτε στην αντίστοιχη βόρεια και άλλοτε στη νότια πλευρά του μεσαίου κλίτους, άλλοτε στην αντίστοιχη βόρεια και άλλοτε στο μέσο του κλίτους.

Διακρίνουμε τρία είδη:

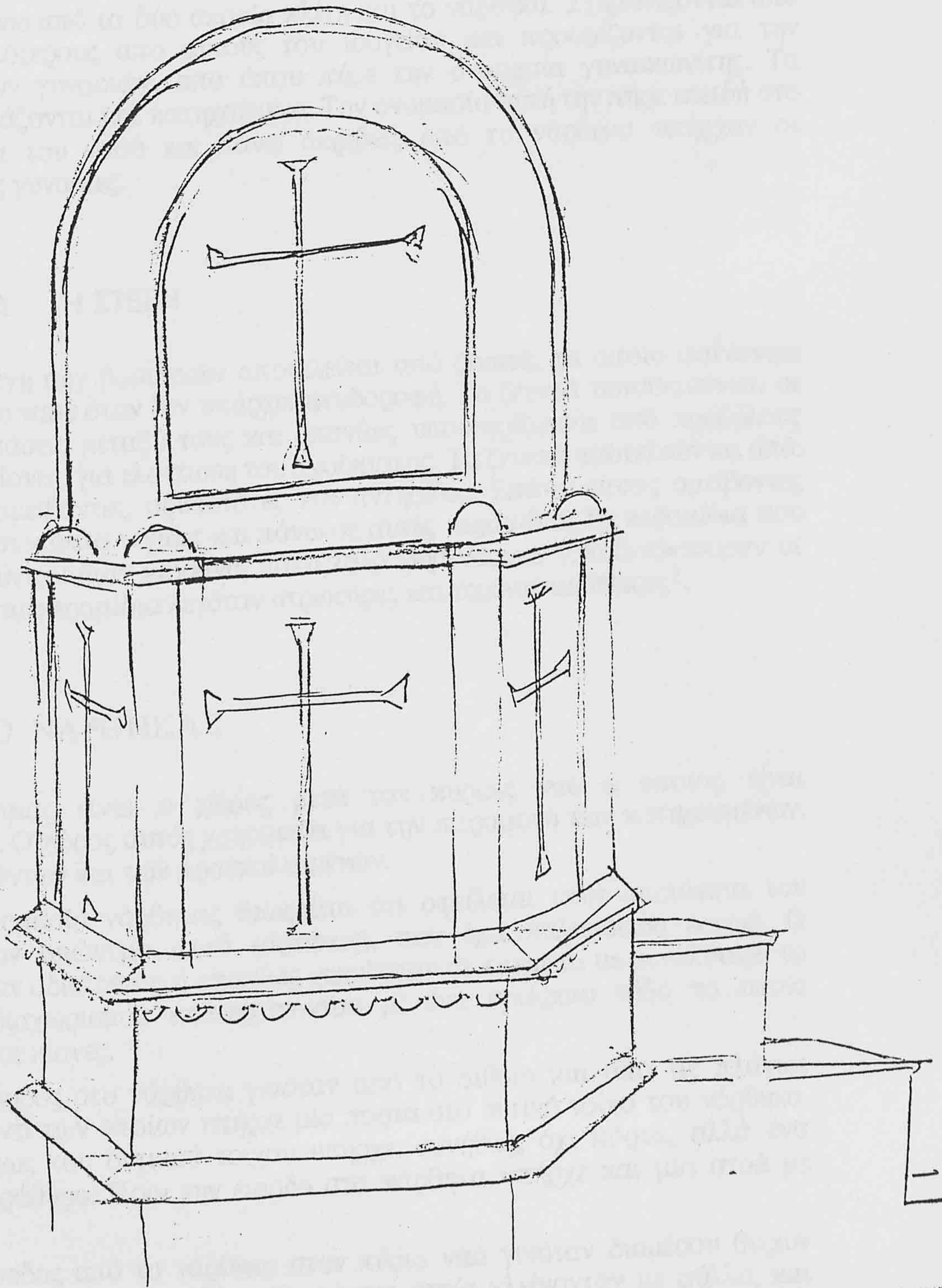
1. Άμβωνας, ο οποίος έχει ημικυκλικό μαρμάρινο εξώστη, όπου οδηγεί σε αυτόν μικρή κλίμακα, δύο ή τριών βαθμίδων (φωτ. 27, σκ. 28).
2. Λιγότεροι ήταν οι άμβωνες υπό μορφήν βεντάλιας (σε κάτοψη). Αυτοί είχαν εξώστη, όπου μπορούσε να ανέβει κανείς σε αυτόν από δύο καμπύλες κλίμακες.
3. Το τρίτο είδος αμβώνων είχε κυκλική κλίμακα κτιστή ή φερόμενη υπό κίονες εκατέρωθέν του. Σε πολλές περιπτώσεις αυτοί οι άμβωνες είχαν και ουρανό, όπου υποβασιάζονταν σε τέσσερις κίονες².

¹ Υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως - Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και αναστηλώσεως
 "Η βυζαντινή τέχνη - Τέχνη Ευρωπαϊκή", Αθήνα 1964, σελ. 70,
 Εκδοση Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως.

² Ορλάνδος Αναστάσιος, "Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής
 λεκάνης", Αθήνα 1952, σελ. 538, 539

Φωτογραφία 27

Σκίτσο 28

Γ. Ο ΓΥΝΑΙΚΩΝΙΤΗΣ Ή ΥΠΕΡΩΑ

Στην Ελλάδα είναι κανόνας η κατασκευή γυναικωνιτών. Τα υπερώα υπάρχουν πάνω από τα δύο ακραία κλίτη και το νάρθηκα. Σχηματίζονται από κίονες χαμηλότερους από αυτούς του ισογείου και προορίζονται για την παραμονή των γυναικών, από όπου πήρε την ονομασία γυναικωνίτης. Τα υπερώα ονομάζονται και κατηχούμενα. Την ονομασία αυτή την πήρε επειδή στο δυτικό τμήμα του ναού και πάνω ακριβώς από το νάρθηκα υπήρχαν οι κατηχούμενες γυναίκες.

Δ. Η ΣΤΕΓΗ

Η στέγη των βασιλικών αποτελείται από ζευκτά, τα οποία φαίνονται εσωτερικά του ναού όταν δεν υπάρχει ψευδοροφή. Τα ζευκτά τοποθετούνται σε μικρές αποστάσεις μεταξύ τους και σπανίως υποστηρίζονται από προβόλους απλών ή με κίονες, για ελάττωση του ανοίγματος. Τα ζευκτά αποτελούνται από: ελκυστήρες, αμείβοντες, ορθοστάτες και αντηρίδες. Επάνω στους αμείβοντες τοποθετούνται κάθετα τεγίδες και πάνω σε αυτές κεραμίδια. Τα κεραμίδια που χρησιμοποιούνταν ήταν κόκκινα, πολύ καλά ψημένα, και τοποθετούνταν σε σειρές. Τα κάτω κεραμίδια λεγόταν στρωτήρες και τα άνω καλύτερα¹.

III. Ο ΝΑΡΘΗΚΑΣ

Νάρθηκας είναι ο χώρος μετά τον κυρίως ναό ο οποίος είναι στενόμακρος. Ο χώρος αυτός χρησιμεύει για την παραμονή των κατηχουμένων, των μετανοούντων και των προσκαλεσμένων.

Η ονομασία νάρθηκας θεωρείται ότι οφείλεται στην ομοιότητα του χώρου με τον ομώνυμο φυτό (άρνηκας), που έχει καλαμοειδή κορμό. Ο νάρθηκας ήταν αδιαίρετος ή σπανίως χωριζόταν σε τμήματα με μεγαλύτερο το μεσαίο. Ο διαχωρισμός επιτυγχάνονταν μ' ένα εγκάρσιο τόξο το οποίο στηρίζονταν σε κίονες.

Η είσοδος στο νάρθηκα γινόταν από το αίθριο και από τις πλάγιες στοές, απέναντι των οποίων υπήρχε μία πόρτα στο δυτικό τοίχο του νάρθηκα. Στο μέσο όμως του δυτικού τοίχου υπήρχε, συνήθως, όχι πόρτα, αλλά ένα τρίφυλλο παράθυρο. Πριν την είσοδο στο νάρθηκα υπήρχε και μία στοά με κίονες.

Η είσοδος από το νάρθηκα στον κύριο ναό γινόταν διαμέσου θυρών αντιστοιχού αριθμού με τα κλίτη. Οι πόρτες αυτές κλείνονταν με φύλλα, και όχι με βήλα. Η μεσαία πόρτα του νάρθηκα, η οποία επικοινωνούσε με το μεσαίο κλίτος του ναού ήταν τρίφυλλη. Συνήθως όμως η μεσαία πόρτα του ναού στηρίζονταν σε δύο κίονες. Όταν η συγκεκριμένη πόρτα διαλύονταν, δημιουργούνταν τρία χωρίσματα και στο κενό αυτό αναρτώντουσαν βήλα και ονομαζόταν τριβήλο. Αντίστοιχο παράδειγμα υπάρχει στον Άγιο Δημήτριο

¹ Ορλάνδος Αναστάσιος, "Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης", Αθήνα 1952, σελ. 196, 199

Θεσσαλονίκης¹. Σε άλλες περιπτώσεις παρατηρείται κατά την είσοδο από το νάρθηκα στον κυρίως ναό να μην υπάρχουν διαφράγματα, αλλά ούτε και ο νάρθηκας.

IV. ΤΟ ΑΙΘΡΙΟ

Αίθριο ονομάζεται ο χώρος πριν από το νάρθηκα των βασιλικών, ο οποίος ήταν στεγασμένος (φωτ. 29). Η ονομασία του οφείλεται στο ότι ο μεσαίος χώρος ήταν ακάλυπτος (αίθριο). Το αίθριο κατασκευάζονταν για τους εξής σκοπούς: α) πρακτικούς, β) αισθητικούς και γ) λειτουργικούς.

- α) Ο πρακτικός σκοπός ήταν ότι αποτελούσε προστατευτικό χώρο στον οποίο προφυλάσσονταν οι προσερχόμενοι στο ναό από την βροχή και τον καύσωνα.
- β) Ο αισθητικός, ότι έκανε επιβλητική και μεγαλοπρεπή την είσοδο στο ναό. Ακόμη ο πιστός είχε την οπτική δυνατότητα δια μέσου των θυρών και του τρίφυλλου παραθύρου σε όλο το ναό.
- γ) Ο λειτουργικός σκοπός του αίθριου ήταν ότι σε αυτό εκτελούνταν το προστάδιο της θείας Λειτουργίας. Κατόπιν αυτού ακολουθούσε η πανηγυρική είσοδος όλων των πιστών στο ναό.

Στις βασιλικές της Ελλάδος, το αίθριο αποτελούνται από πεσσούς ή κίονες οι οποίοι επικαλύπτονταν με ξύλινη στέγη (με κλίση προς τα έξω)².

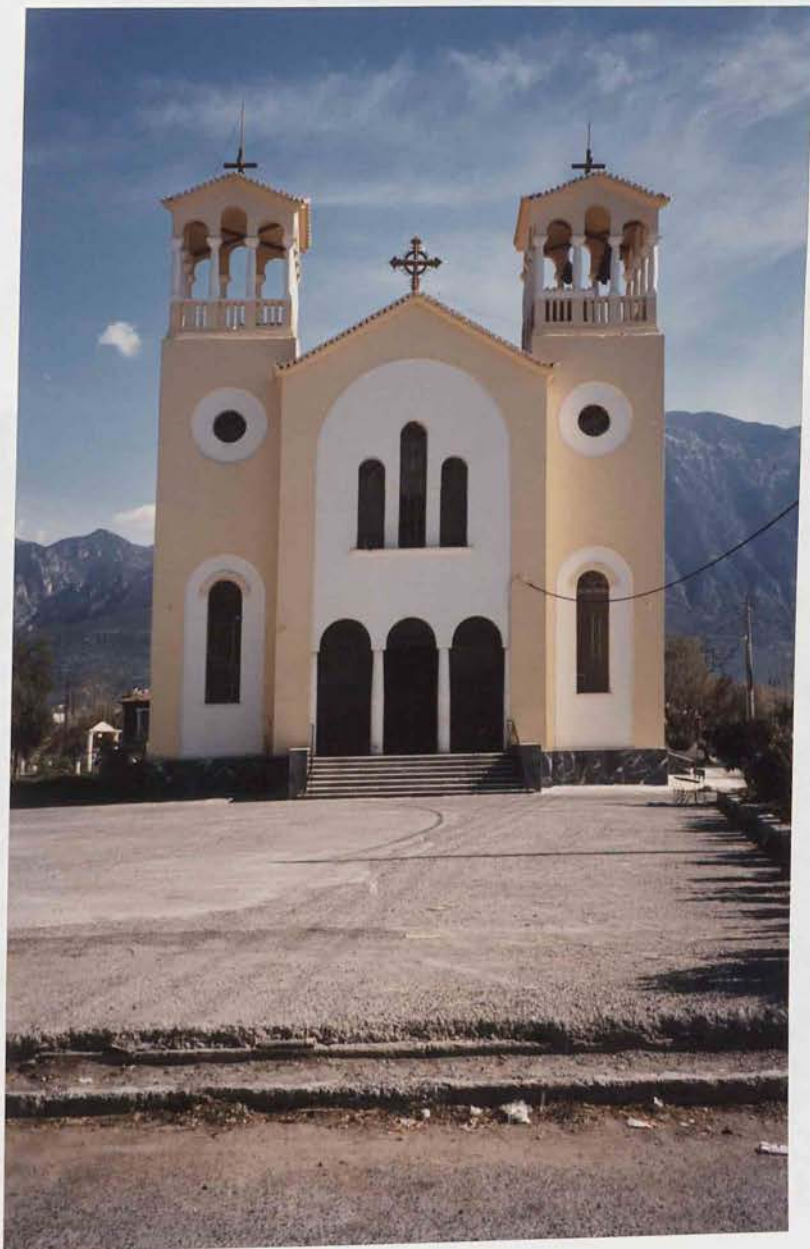
V. ΤΟ ΚΥΡΙΩΣ ΠΡΟΚΤΙΣΜΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ

A. ΤΟ ΒΑΠΤΙΣΤΗΡΙΟ

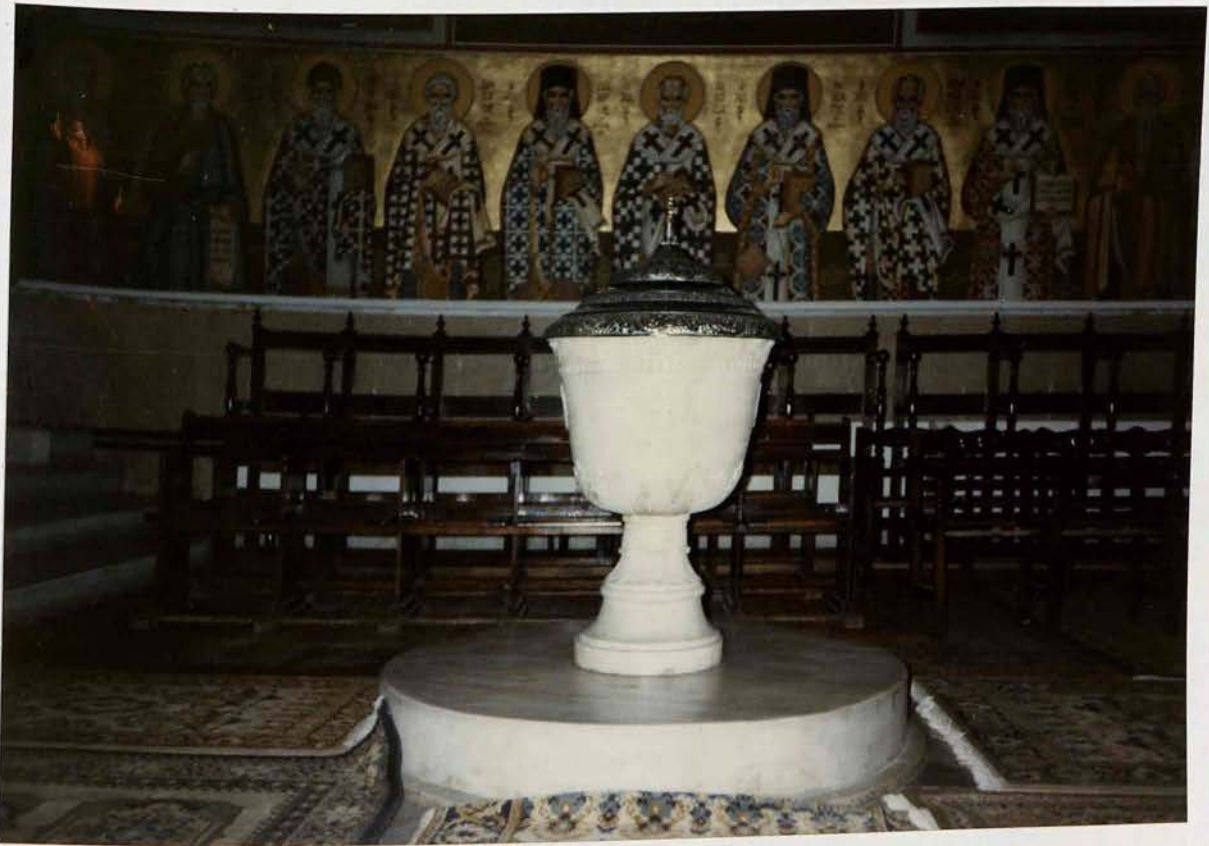
Απαραίτητο κτίσμα των βασιλικών υπήρξε το Βαπτιστήρι. Η θέση την οποία συνήθως κατείχε ήταν κοντά στο νάρθηκα και το αίθριο, το οποίο επικοινωνούσε με αυτά διαμέσου πόρτας. Τα Βαπτιστήρια ήταν στενόμακρα κτίρια διαιρούμενα σε δύο ή τρία τμήματα. Η συνήθης μορφή που είχαν ήταν σαν παρεκκλήσια. Στο μέσο τους υπήρχε η κολυμβήθρα (φωτ. 30, σκ. 31). Το Βαπτιστήριο είχε τα εξής μέρη: α) το προαύλιο και β) το εσωτερικό.

¹ Ορλάνδος Αναστάσιος, "Αρχαίον βυζαντινών μνημείων της Ελλάδος", Αθήνα 1973
Εκδοτικός οίκος "Παπαδογιάννη", σελ. 101 - 104, Τόμος II

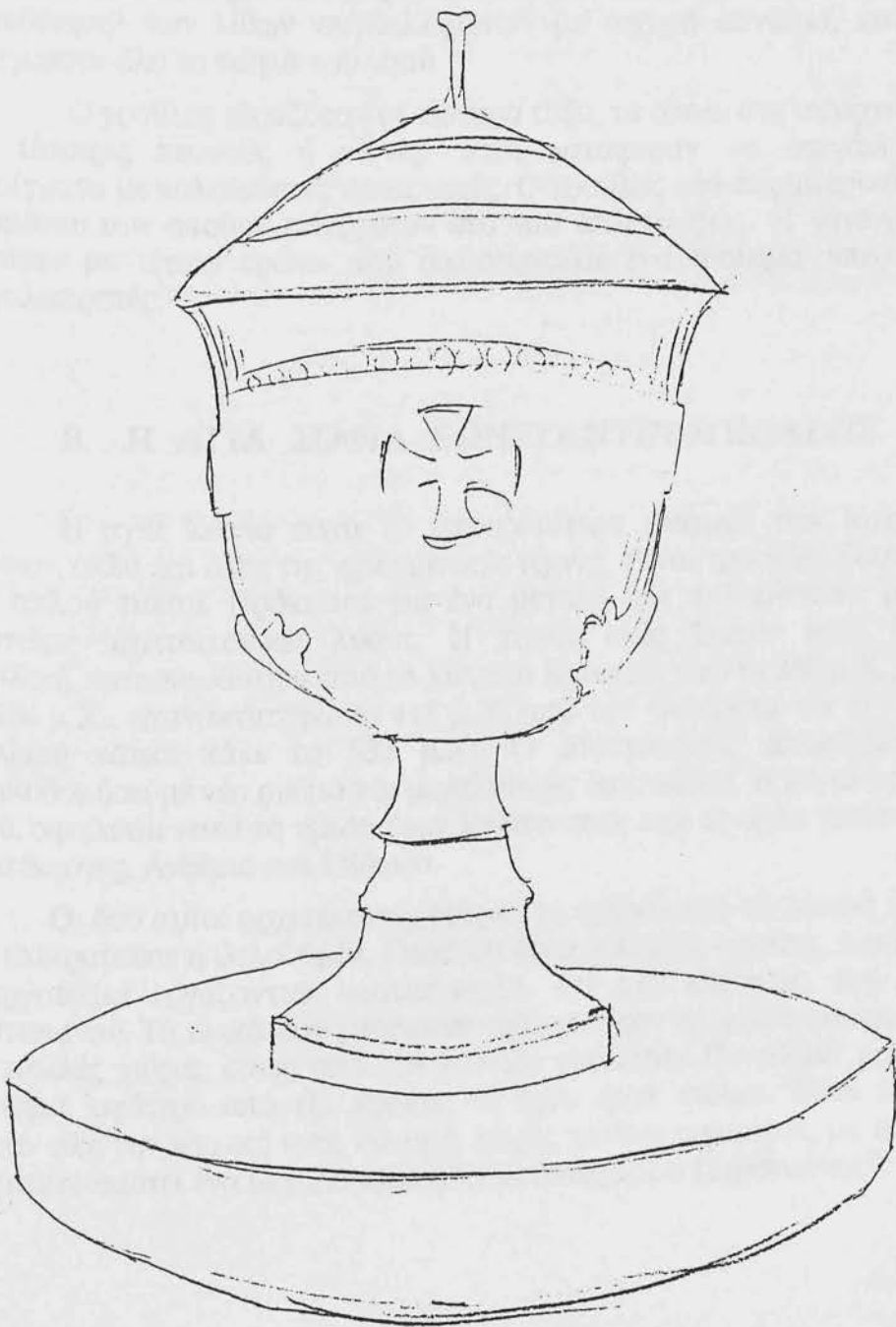
² Π.Α. Μιχαηλίδης, "Αισθητική θεώρηση της βυζαντινής τέχνης", Αθήνα 1946, Τύπος: «Πυρσού»
σελ. 69, 70

Φωτογραφία 29

Φωτογραφία 30

Σκίτσο 31

9. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

A. ΟΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΘΟΛΟΔΟΜΙΑΣ

Από το ΣΤ' αιώνα εγκαινιάζεται η Ιουστινιάνειος αρχιτεκτονική, η οποία αποτελεί μία νέα μέθοδο θολοδομίας. Στην οποία εφαρμόστηκε σημαντική εξέλιξη της τέχνης. Από καμάρες, σταυροθόλια και ημιθόλια, τα οποία κατασκευάζονται χωρίς ξυλότυπο, αλλά με κατάλληλη και ορθή διεύθυνση¹ των λίθων συγκολλημένων με ισχυρό κονίαμα, κατάφεραν να στεγάσουν όλο το τμήμα του ναού.

Ο τρούλος εδραζόταν σε τέσσερα τόξα, τα οποία στη συνέχεια πατούσαν σε τέσσερις πεσσούς ή κίονες. Έτσι κατάφεραν να στεγάσουν μεγάλα ανοίγματα με καλαίσθητες κατασκευές. Ο τρούλος είχε περιμετρικά παράθυρα, διαμέσου των οποίων εισερχόταν στο ναό άπλετο φως. Η αγιογράφησή του γινόταν με τέτοιο τρόπο που δημιουργούσε ένα αίσθημα υπερφυσικό και μεγαλοπρεπές.

B. Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Η αγία Σοφία είναι το σπουδαιότερο μνημείο των Ιουστινιάνειων χρόνων, αλλά και όλης της χριστιανικής τέχνης. Είναι τρούλαια βασιλική, αλλά όχι απλού τύπου. Πρόκειται για ένα μεγάλο και πολυσύνθετο μνημείο, με πρότυπες αρχιτεκτονικές λύσεις. Η πρώτη αγία Σοφία ήταν ξυλόστεγος βασιλική, κατασκευάστηκε από το Μεγάλο Κωνσταντίνο το 360 μ.Χ., και κάηκε το 404 μ.Χ., επανακτίστηκε το 415 μ.Χ. από τον Θεοδόσιο τον Β'. Η δεύτερη βασιλική κάηκε πάλι το 532 μ.Χ.. Ο Ιουστινιανός αποφάσισε να την ανοικοδομήσει με νέο ρυθμό και μεγαλύτερες διαστάσεις. Η μεγαλοπρέπεια του ναού, οφείλεται κατά το ήμισυ στον Ιουστινιανό, ενώ το άλλο ήμισυ στους δύο αρχιτέκτονες, Ανθέμιο και Ισίδωρο.

Οι δύο αυτοί αρχιτέκτονες έφεραν τα σχέδια από τη Μικρά Ασία, όπου εκεί επικρατούσε η θολοδομία. Περίπου δέκα χιλιάδες εργάτες, κατανεμημένοι σε εργοτάξια εργάζονταν ακατάπαυστα, επί την εποπτεία του ίδιου του Ιουστινιανού. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν τα καλύτερα και πάρθηκαν από πολλές χώρες, όπως από την Ελλάδα στάλθηκε Πεντελικό μάρμαρο. Σε διάστημα λιγότερο από έξι χρόνια, το έργο ήταν έτοιμο. Όσοι εργάστηκαν έδωσαν όλη την ψυχική τους δύναμη, χωρίς κανένα συμφέρον, με αποτέλεσμα να κατασκευαστεί ένα μεγαλοπρεπές έργο, όπως και ο Παρθενώνας².

¹ Νεξερίτης Άγγελος, "Βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική", Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 127, 128

² Καλοκύρης Κωνσταντίνος, "Εισαγωγή εις την χριστιανικήν, βυζαντινήν αρχαιολογίαν" Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 86, 89

Γ. ΤΟ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

Όσον αφορά το αρχιτεκτονικό σχέδιο της αγίας Σοφίας, οφείλεται στην Ανατολή. Το συμπέρασμα αυτό βγαίνει εξετάζοντας ορισμένα μνημεία, τα οποία ήταν οι πρόδρομοι αυτού.

Η αγία Σοφία έχει κάτοψη σχήματος ορθογωνικού με μήκος 77 μέτρα και πλάτος 72 μέτρα. Ανατολικά υπάρχει μία προεξέχουσα αφίδα, δυτικά υπήρχε διπλός νάρθηκας και αίθριο, το οποίο όμως αίθριο δεν υπάρχει. Στην βορειοανατολική γωνία υπάρχει σκευοφυλάκιο και στη νοτιοδυτική υπάρχει οκταγωνικό βαπτιστήρι. Κίονες και πεσσοί διαιρούν το κτίριο σε τρία κλίτη. Γυναικωνίτες υπάρχουν πάνω από τα δύο πλάγια κλίτη, όπου ανεβαίνεις σε αυτούς με ελικοειδείς σκάλες.

Οι κίονες, που χωρίζουν τα κλίτη, είναι τέσσερις προς το βορρά και τέσσερις προς το νότο, το χρώμα των οποίων είναι πράσινο. Στους γυναικωνίτες όμως οι κίονες έχουν χρώμα λευκό, το οποίο (μάρμαρο) προέρχεται από την Πεντέλη. Στις εξέδρες που σχηματίζονται κάτω, στα τέσσερα άκρα του μεσαίου κλίτους, οι κίονες είναι ανά δύο, χρώματος πορφυρού. Το μεσαίο κλίτος είναι μεγαλύτερο από τα άλλα δύο, με σκοπό να προβάλλει το χώρο στους πιστούς. Πάνω από αυτό υπάρχει ο μεγαλοπρεπής τρούλος με ύψος 60 μέτρα και διάμετρο 32 μέτρα, ο οποίος υποβαστάζεται με τέσσερα τόξα τα οποία στηρίζονται σε τέσσερις πεσσούς. Δύο ημιθόλια, ανατολικά και δυτικά του τρούλου καλύπτουν το υπόλοιπο του κλίτους. Μεταξύ των δύο ανατολικών κογχών σχηματίζεται η αφίδα του Ιερού Βήματος, ενώ των άλλων δύο δυτικών, η είσοδος των βασιλικών πυλών. Τα πλάγια κλίτη και τα υπερώα στεγάζονται εναλλάξ από σταυροθόλια, τόξα και καμάρες, τα οποία στηρίζονται σε κίονες και πεσσούς, ενώ ο νάρθηκας καλύπτεται μόνο με σταυροθόλια, στηριζόμενα σε πεσσούς. Οι εξωτερικοί τοίχοι, μπορούμε να πούμε, ότι είναι μόνο πεσσοί, οι οποίοι περικλείονται από λεπτές επιφάνειες τοίχων¹.

¹ Charles Delvoye, "Βυζαντινή Τέχνη", Αθήνα 1988, Εκδοτικός οίκος: Παπαδήμα Δημητρίου, σελ. 75 - 78

10. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΝΑΟΔΟΜΙΑΣ

A. ΜΟΝΟΤΡΟΥΛΟΙ, ΠΟΛΥΤΡΟΥΛΟΙ, ΣΤΑΥΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΕΙΣ ΝΑΟΙ

Μεγάλη εφαρμογή είχαν οι τρουλαίοι ναοί, των οποίων ο τρούλος τους σκέπαζε το περιλαμβανόμενο τύμπανο. Ανατολικά και δυτικά ο τρούλος υποβαστάζονταν από καμάρες, ενώ στο βόρειο και νότιο τμήμα του, η στήριξη γινόταν με απλά τόξα. Αυτού του είδους ναοί είναι: μονότρουλοι και πολύτρουλοι.

Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική έχουμε ναούς σταυροειδείς τρουλαίους στοοπερίβλητους και σταυρικούς τρουλαίους ναούς, όπου ο σταυρός μπορεί να είναι ελεύθερος ή εγγεγραμμένος.

Στην περίοδο αυτή το Ιερό Βήμα αποτελείται από τρία μέρη και είναι εφοδιασμένο με κόγχες. Τα βόρεια και νότια, πάνω από τους πεσσούς, τόξα στηρίζουν τον τρούλο, τα οποία μετασχηματίζονται σε βαθιές καμάρες. Εξίσου όμοια είναι τα ανατολικά και δυτικά τόξα, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται ο ισοσκελής σταυρός των καμάρων, στο μέσο των οποίων υψώνεται ο τρούλος. Αυτοί οι ναοί ονομάζονται ελεύθεροι σταυροειδείς¹.

Πολύ σημαντικότεροι είναι οι εγγεγραμμένοι σταυρικοί ναοί, οι οποίοι προέρχονται από ελεύθερους σταυρικούς, σχηματίζονται από τέσσερα διαμερίσματα τα οποία προστίθενται στις γωνίες του ελεύθερου σταυρικού κτιρίου. Τα παράπλευρα αυτά διαμερίσματα συμπληρώνουν τις κενές γωνίες του σταυρού και δεν έχουν καμία οργανωτική σχέση με το ναό².

B. Ο ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΣ ΣΤΑΥΡΟΕΙΔΗΣ ΚΑΙ Ο ΟΚΤΑΓΩΝΙΚΟΣ

Στον τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς μετά τρούλου ναού, έχουμε τον τρούλο να στηρίζεται στο μέσο των διασταυρουμένων καμάρων. Οι καμάρες στηρίζονται σε πεσσούς ή κίονες και όχι σε τοίχους. Η διαίρεση του όλου χώρου δεν γίνεται αισθητή, νοητά όμως το κτίριο είναι ενιαίο, εφ' όσον τα παρά του σταυρού γωνιακά τμήματα δεν είναι ξένα στοιχεία, όπως των εγγεγραμμένων σταυρικών, αλλά συνδέονται με τον υπόλοιπο ενιαίο ναό. Εναλλασσόμενα επίπεδα στεγών με ερυθρά κεραμίδια και κατάλληλη δόμηση των τοίχων δημιουργούν μία εξαιρετική γραφικότητα με ιδιαίτερη κομψότητα στο εξωτερικό του ναού.

Παράλληλα με τους καθαρούς σταυροειδείς ναούς, η ορθόδοξη χριστιανική αρχιτεκτονική διαμόρφωσε και αξιόλογους ναούς οκταγωνικού τύπου. Οι οκταγωνικοί ναοί διατηρούν τους χαρακτήρες των σταυροειδών, γιατί έχουν τις τέσσερις καμάρες του σταυρού, ταυτοχρόνως όμως με αυτούς παρεμβάλλονται ισάριθμες γωνιακές κόγχες με αποτέλεσμα να σχηματίζεται το οκτάγωνο. Ο τρούλος δεν υψώνεται στο μέσο του ναού αλλά καλύπτει ολόκληρο

¹ Π.Α. Μιχελής, Βυζαντινά μνημεία", Έκδοση Ε.Μ.Π., Αθήνα 1970, σελ. 1 - 3

² Charles Delvoye, "Βυζαντινή Τέχνη", Αθήνα 1988, σελ. 72

τον κυρίως ναό. Στηρίζεται σε οκτώ παραστάδες και σχηματίζονται τα ημιχώνια και τα τόξα των καμάρων του σταυρού. Μεταξύ των τόξων και των ημιχωνίων δημιουργούνται μικρά σφαιρικά τρίγωνα, όπου τελικά επιτυγχάνεται η μετάβαση των φορτίων στον κύκλο. Λόγω του τρόπου στηρίξεως του τρούλου και της κάλυψης ολόκληρου του κυρίως ναού από αυτόν, οι οκταγωνικοί ναοί έχουν αδιάσπαστη αρχιτεκτονική ενότητα του χώρου¹.

¹ Charles Delvoye, "Βυζαντινή Τέχνη", Αθήνα 1988, σελ. 72
 Εκδοτικός οίκος: Παπαδήμα Δημητρίου

11. ΤΟ ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΟ

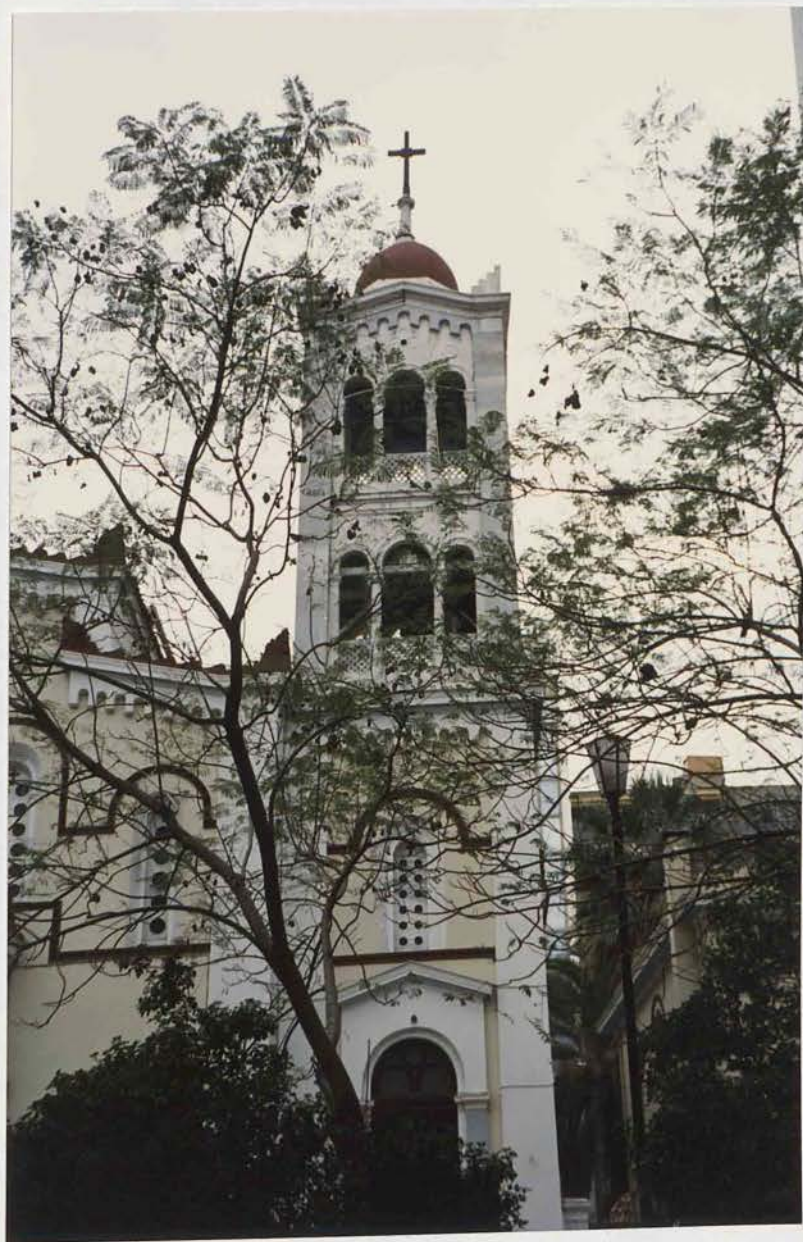
Η σημασία του κωδωνοστασίου είναι πολύ μεγάλη για την εκκλησία, εξίσου σημαντικό είναι και ως αρχιτεκτονικό μέλος του ναού, του οποίου αποτελεί απαραίτητο εξάρτημα. Σκοπός του κωδωνοστασίου ήταν, η ενημέρωση των πιστών για τη συνάθροισή τους στο ναό.

Η θέση του κωδωνοστασίου ως προς το ναό δεν ήταν καθορισμένη, αλλά εξαρτιόταν από την έμπνευση του αρχιτέκτονα. Αν και η φυσικότερη θέση του είναι δίπλα στο Ιερό (μπροστά τα χαμηλότερα αντικείμενα και πίσω τα ψηλότερα) αυτό παρατηρείται σε απειροελάχιστες περιπτώσεις.

Περισσότεροι είναι οι ναοί, των οποίων το κωδωνοστάσιο είναι κτισμένο ως πύργος ανεξάρτητα αυτών, τοποθετημένο σε μικρή απόσταση από την πρόσοψη του ναού. Σε άλλες περιπτώσεις ο πύργος πλησιάζει και εφάπτεται στη δυτική πλευρά του ναού στο μέρος της προσόψεως (φωτ. 32). Συνήθως όμως το κωδωνοστάσιο τοποθετείται πριν την κεντρική θύρα της προσόψεως (σκ. 33).

Το πιο συνηθισμένο σχήμα σε κωδωνοστάσιο σε οριζόντια τομή είναι τετράγωνο ή ορθογώνιο. Στην τετράγωνη ή ορθογωνική αυτή βάση ανορθώνεται το σώμα του κωδωνοστασίου, σε σχήμα κύβου. Οι εξωτερικές επιφάνειες είναι επίπεδα κατακόρυφα, ενώ οι εσωτερικές επιφάνειες εξαρτώνται από το είδος της χρησιμοποιηθείσης κλίμακας. Συνήθως η κλίμακα είχε κυκλική μορφή (φωτ. 34). Οδηγούσε στο ανώτερο μέρος που ήταν το κώδωνας. Εκεί υπήρχε ένα οριζόντιο επίπεδο για να διευκολύνει τις εργασίες των παρευρισκομένων. Καλυπτόταν από ημισφαιρική ή τετράκλινη στέγη. Η διακόσμηση εξωτερικά ήταν ανάλογη με τον υπόλοιπο ναό, η οποία μπορούσε να είναι από συμπαγή λιθοδομή ή να είναι επικαλυμμένη με διάφορες χρωματιστές πλάκες¹.

¹ Μπόρλα Ν. Χαρίκλεια, "Μορφή και εξέλιξη των βυζαντινών κωδωνοστασίων"
Αθήνα 1959, σελ. 10 - 17

Φωτογραφία 32

Σχίσο 33

Φωτογραφία 34

12. ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

A. Η ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΤΗΣ ΝΑΟΔΟΜΙΑΣ

Μετά τη διάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, από την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως, παρατηρείται μία ύφεση στην κατασκευή μεγαλοπρεπών ορθόδοξων ναών. Στην περίοδο αυτή επικρατούν: οι μονόκλιτες ή τρίκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές, οι σταυροειδείς τρούλαιοι και οι σταυρεπίστεγοι ναοί. Σπανίως, σε μεγαλύτερους ναούς, ο σταυροειδής συνδυάζεται με τη βασιλική, με συνέπεια να έχουμε λιγότερο καλαίσθητα κτίρια με λίγο φωτισμό και η εξωτερική τους εμφάνιση να είναι λιτή και απλόχειρη. Έτσι με μια αμφικλινή στέγη καλύπτονται και τα τρία κλίτη μιας βασιλικής, ακόμη ο τρούλος είναι πολύ χαμηλός με ταπεινό και τυφλό τύμπανο¹.

Τα πιο αξιόλογα βυζαντινά μνημεία της περιόδου αυτής τα συναντούμε κυρίως σε μοναστήρια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται η αρχιτεκτονική των καθολικών μονών του Αγίου Όρους, όπου στην περίοδο αυτή γίνεται το παράδειγμα μοναστηριακής δόμησης σε όλα τα Βαλκάνια. Εμφανίζεται ο τύπος του σύνθετου τετρακλόνιου της Κωνσταντινουπόλεως, δηλ. οι τοίχοι του ναού ανατολικά και δυτικά αποτελούν κόγχες, μέσα στις οποίες παρευρίσκονται οι ψάλτες. Λόγω της λιτής εμφάνισης του ναού, τα κτίρια επιμηκύνονται, σε συνδυασμό με τα προσκολλημένα στις πλευρές τους κυρίως κτιρίου, πλουτίζεται το όλο συγκρότημα².

Την περίοδο αυτή παρατηρείται η κατασκευή πολλών μονόκλιτων ναών στις πόλεις, στα χωριά και την ύπαιθρο. Τα κτίρια αυτά άλλοτε καλύπτονται από ξύλινη στέγη, άλλοτε από καμάρα απλής ή σύνθετης μορφής. Οι τρίκλιτες βασιλικές έχουν παρόμοιες στέγες με τις μονόκλιτες, παρουσιάζουν όμως την ιδιορρυθμία, ότι ανατολικά και δυτικά καταλήγουν σε τεταρτοσφαίρια, τα οποία στηρίζονται σε ημιχώνια. Καθώς επίσης συναντούμε βασιλικές με ξύλινη στέγη, όπου η οροφή τους είναι ξυλόγλυπτη.

Οι μονόκλιτοι ναοί της περιόδου αυτής στεγάζονται με τρούλους (σπανίως), των οποίων τα φορτία μεταβιβάζονται στους τοίχους. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα συναντούμε περιπτώσεις στις οποίες ο τρούλος δεν έχει το πλάτος της κατά μήκος καμάρας, αλλά είναι στενότερος και εδράζεται σε εγκάρσια τόξα. Οι εγγεγραμμένοι σταυροειδείς ναοί είναι αρκετοί κατά την μεταβυζαντινή περίοδο, οι οποίοι ακολουθούν μεν την αρχιτεκτονική του βυζαντινού τύπου, αλλά με αναλογίες όσον αφορά την απλή λιθοδομή τους και των αδιακόσμητων επιφανειών τους, που τις κάνουν να στερούνται την χάρη και την μεγαλοπρέπεια των βυζαντινών προτύπων. Ο σταυρεπίστεγος τύπος συναντάται κατά την περίοδο αυτή με τη μορφή του μονόκλιτου και με την εγκάρσια καμάρα³.

¹ Charles Delvoye, "Βυζαντινή τέχνη", Αθήνα 1988, Εκδοτικός οίκος: Παπαδήμα Δημητρίου σελ. 78, 79

² Υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως - Υπηρεσία αρχαιοτήτων και αναστηλώσεως "Βυζαντινή τέχνη - Τέχνη Ευρωπαϊκή", Αθήνα 1964, σελ. 76, 77
Εκδοση Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως

³ Καλοκύρης Κωνσταντίνος, "Εισαγωγή εις την Χριστιανικήν, βυζαντινήν αρχαιολογίαν", Εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 108, 109

13. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

A. ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΓΕΝΕΘΛΙΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ

Ο ναός αυτός ονομάζεται Γενέθλιο της Θεοτόκου, βρίσκεται στο ανατολικό μέρος της Καλαμάτας, επί της κεντρικής οδού Πακωνικής που οδηγεί προς την Μάνη. Η περιοχή στην οποία βρίσκεται ονομάζεται Φάρων (Γιαννιτσάνικα). Στη θέση της υπήρχε ο παλιός ναός, ο οποίος καταστράφηκε ολοσχερώς από τους καταστρεπτικούς σεισμούς της 13ης και 15ης Σεπτεμβρίου 1986. Σήμερα όμως κατασκευάζεται καινούριος ναός, ο οποίος είναι το ίδιο μεγαλοπρεπής με τον προηγούμενο. Κατασκευάζεται από τους αρχιτέκτονες κα. Σακκέτα Ηλέκτρα και κο. Κώστα Λίβα. Η εκκλησία αυτή είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα του εγγεγραμμένου σταυροειδούς μετά τρούλου τύπου.

B. ΤΟ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

ΓΕΝΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ο ναός της Γενεθλίου της Θεοτόκου έχει σχήμα ορθογωνικό, με μήκος 22,30 μ. και πλάτος 15,20 μ. Στο ανατολικό μέρος είναι εφοδιασμένη με τρεις κόγχες με μεγαλύτερη τη μεσαία, η οποία εσωτερικώς είναι κυκλική ενώ, εξωτερικώς έχει πεντάπλευρο σχήμα. Η διάμετρος της είναι λίγο μικρότερη από το πλάτος του μεσαίου κλίτους. Εκατέρωθεν της, υπάρχουν άλλες δύο με τις ανάλογες διαστάσεις και του ίδιου σχήματος με την κύρια. Στις κόγχες υπάρχουν παράθυρα που αποσκοπούν στο φωτισμό του Ιερού Βήματος.

Το Ιερό Βήμα καταλαμβάνει και τα τρία κλίτη, το τέμπλο στηρίζεται σε δύο πεσσούς. Εκατέρωθεν της Αγίας Τράπεζας υπάρχουν τα δύο παστοφόρια. Όλα το Ιερό Βήμα είναι υψηλότερο, από τον υπόλοιπο, τρία σκαλοπάτια. Δυτικά του ναού υπάρχει ο νάρθηκας, ο οποίος συνδέεται με τον κυρίως ναό, χωρίς να υπάρχει κανένα διάφραγμα. Πριν από το νάρθηκα υπάρχει το αίθριο, όπου είναι ανοιχτό από τις τρεις πλευρές και σκεπάζεται από σταυροθόλια. Τα σταυροθόλια επικαλύπτονται με κεραμίδια και στηρίζονται πάνω σε κίονες. Εκατέρωθεν του νάρθηκα υπάρχουν δύο κωδωνοστάσια, τα οποία έχουν μικρές διαστάσεις και εκτείνονται σε μεγάλο ύψος. Εσωτερικά των κωδωνοστασίων υπάρχουν σκάλες, οι οποίες οδηγούν πρώτα στον γυναικωνίτη και στη συνέχεια καταλήγουν στην οροφή του κωδωνοστασίου. Τα κωδωνοστάσια στεγάζονται από τρούλους. Ο γυναικωνίτης βρίσκεται πάνω από το νάρθηκα και βλέπει προς το ανατολικό μέρος. Ακόμη καταλαμβάνει τους δύο χώρους που χρησιμοποιούνται για να κλείσει ο σταυρός, ώστε να φαίνεται ένα ορθογώνιο σχήμα. Βόρεια και νότια του ναού, υπάρχουν εισοδοί, μία σε κάθε πλευρά. Πριν από τις εισόδους υπάρχουν αίθρια που χρησιμοποιούνται για τους προαναφερθέντες λόγους (8.IV). Η κατασκευή και το σχήμα τους είναι η ίδια με το προηγούμενο που αναφέραμε. Στο κέντρο του ναού υπάρχει ο κεντρικός τρούλος που φτάνει μέχρι 18,10 μ. ύψος και έχει εσωτερική διάμετρο 2,35 μ. Ο τρούλος αυτός στηρίζεται σε τέσσερα τόξα, τα φορτία των οποίων μεταβιβάζονται σε τέσσερις πεσσούς, οι οποίοι είναι τα κεντρικά στηρίγματα όλου του χώρου. Ο υπόλοιπος χώρος στεγάζεται με κάμαρες, μεγαλύτερες είναι

αυτές που στεγάζουν το ανατολικό και δυτικό μέρος, μικρότερες δε είναι αυτές που βρίσκονται βόρεια και νότια του τρούλου. Οι καμάρες στηρίζονται σε τόξα και με τη σειρά τους αυτά, επάνω στους πεσσούς. Το σχήμα των καμάρων εσωτερικά είναι ημικυκλικό με σταθερή ακτίνα, εξωτερικά όμως έχουν σχήμα αμφικλινούς στέγης. Οι κόγχες σκεπάζονται με τεταρτοσφαιρία, τα οποία έχουν ύψος μικρότερο από το ύψος της υπόλοιπης στέγης. Εκατέρωθεν του σχηματιζόμενου σταυρού υπάρχουν διαμερίσματα τα οποία δεν είναι ξένα στοιχεία με τον υπόλοιπο ναό, αλλά δίνουν μία κάτοψη ενός ενιαίου χώρου. Τα διαμερίσματα αυτά στεγάζονται από μονόκλινη στέγη, υπάρχουν τέσσερα διαμερίσματα τα οποία είναι τοποθετημένα στις τέσσερις εσωτερικές γωνίες του σταυρού. Πάνω από τις τρεις κύριες εισόδους υπάρχουν παράθυρα, από τα οποία εισέρχεται άπλετο φως. Φως ακόμη διέρχεται από τα οκτώ παράθυρα που υπάρχουν περιμετρικά του τρούλου.

Ο κυρίως ναός δίνει την εντύπωση ενός ενιαίου χώρου, η διαίρεση του οποίου δεν γίνεται αισθητή, εφ' όσον τα κατά τις γωνίες του σταυρού διαμερίσματα δεν είναι ξένα στοιχεία, αλλά προσκολλημένα και τέλεια ενωμένα με τον υπόλοιπο χώρο. Ο χώρος, ο οποίος βρίσκεται κάτω από τον κεντρικό τρούλο είναι πολύ μεγαλύτερος από τον υπόλοιπο. Η ύπαρξη του μεγαλοπρεπή τρούλου πάνω από αυτόν δημιουργεί του συναίσθημα να εξαυλώνεται η μάζα με το τεράστιο ύψος που διαθέτει. Μεταξύ του νάρθηκα και του κυρίως ναού υπάρχουν οι χώροι για την τοποθέτηση των μανουαλίων.

Η κάτοψη της στέγης συντίθεται από διαφορετικά επίπεδα με διαφορετικές κλίσεις, που η κατασκευή της είναι πολύπλοκη αλλά η εμφάνισή της είναι αξιοθαύμαστη. Η στέγη αποτελείται από οπλισμένο σκυρόδεμα, πάνω στο οποίο θα τοποθετηθούν κόκκινα κεραμίδια, για να εναρμονίζεται με τον υπόλοιπο χώρο. Ο υπόλοιπος σκελετός είναι κατασκευασμένος από οπλισμένο σκυρόδεμα, εξωτερικά του οποίου θα τοποθετηθεί επικάλυψη με πλάκες.

Λόγω κλίσης του εδάφους ο ναός είναι υπερυψωμένος από το έδαφος και υπάρχουν βαθμίδες για να φτάσεις στο επίπεδο του κυρίως ναού. Επειδή υπάρχουν τρεις κύριες εισοδοί (βόρεια, νότια και δυτικά), έχουμε τρεις διαφορετικές σε ύψος, κλίμακες. Η κλίση του εδάφους είναι από βορρά προς νότο. Για το λόγο αυτό η είσοδος του υπογείου υπάρχει στο νότιο μέρος.

Ακριβώς τις ίδιες διαστάσεις με τον όλο ναό έχει το υπόγειο. Μπορείς να κατέβεις σε αυτό από μία κλίμακα, που υπάρχει στη νοτιοδυτική γωνία του υπογείου. Στο υπόγειο υπάρχουν βοηθητικοί χώροι, όπως, π.χ. τουαλέτες, αποθήκη, γραφείο και λεβητοστάσιο. Στο κέντρο του υπογείου υπάρχει μία αίθουσα πολλαπλών χρήσεων, ορθογωνικού σχήματος με μήκος 17,80 μ. και πλάτος 6,5 μ., στη συνέχεια κάτω από το Ιερό Βήμα και τις κόγχες υπάρχει το παρεκκλήσι. Έχει ληφθεί μέριμνα για τον εξαερισμό του υπογείου, έτσι ώστε να έχουμε συνέχεια καθαρό αέρα. Παρατηρείται ακόμα πως χρησιμοποιούνται πόρτες τύπου "Lobby". Περιμετρικά υπάρχει συμπαγές τοίχιο από οπλισμένο σκυρόδεμα, πάχους 50 εκατοστών. Στο νότιο μέρος, λόγω της κλίσης που υπάρχει, έχουν ανοιχθεί ψηλά παράθυρα (ψηλή ποδιά). Η όλη κατασκευή του υπογείου έγινε με υψηλό κόστος, επιβάλλεται όμως ότι το έργο είναι αξιόλογο και πρέπει να έχει όλες τις ευκολίες. Στο νότιο μέρος του βλέπουμε πως έχει συμπεριληφθεί και ο χώρος κάτω από το αίθριο.

Γ. ΣΧΕΔΙΑ - ΒΟΗΘΗΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Για την καλύτερη αντίληψη του έργου αυτού και τη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης οπτικής άποψης, καταφέραμε και συλλέξαμε όσο γινόταν περισσότερα σχέδια για την κατασκευή της εκκλησίας.

Ευχαριστούμε θερμά τους αρχιτέκτονες, κα. Σακκέτα Ηλέκτρα, κο. Λίβα Κωνσταντίνο και τον ιερέα αυτής της εκκλησίας, που μας παρείχαν τα ακόλουθα σχέδια:

1. Τοπογραφικό και διάγραμμα κάλυψης
2. Κάτοψη υπογείου
3. Κάτοψη ισογείου
4. Κάτοψη γυναικωνίτη
5. Ανατολική όψη
6. Δυτική όψη
7. Βόρεια όψη
8. Νότια όψη
9. Τομή Α - Α'
10. Τομή Β - Β'
11. Τομή Γ - Γ'

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Καλοκύρης Κωνσταντίνος, "Βυζαντιναί εκκλησΐαι της Ι. Μητροπόλεως Μεσσηνίας", Θεσσαλονίκη 1973.
2. Καλοκύρης Κωνσταντίνος, "Εισαγωγή εις την χριστιανικήν, βυζαντινήν αρχαιολογίαν", Θεσσαλονίκη 1970.
3. Μιχελής Π.Α., "Αισθητική θεώρηση της βυζαντινής τέχνης", Αθήνα 1946.
4. Μιχελής Π.Α., "Βυζαντινά μνημεία", Αθήνα 1970.
5. Νέξεριτης Άγγελος, "Βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική", Θεσσαλονίκη 1979.
6. Ορλάνδος Αναστάσιος, "Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης", Αθήνα 1952.
7. Ορλάνδος Αναστάσιος, "Αρχείον βυζαντινών μνημείων της Ελλάδος", Αθήνα 1973.
8. Χαρίκλεια Ν. Μπάρολα, "Μορφή και εξέλιξη των βυζαντινών κωδωνοστασίων", Αθήνα 1959.
9. Υπουργείον Προεδρίας Κυβερνήσεως - Υπηρεσία αρχαιοτήτων και αναστηλώσεως, "Η βυζαντινή τέχνη - Τέχνη Ευρωπαϊκή", Αθήνα 1964.
10. Charles Delvoye, "Βυζαντινή τέχνη", Αθήνα 1988.
11. Λίβας Κωνσταντίνος (αρχιτέκτων)
12. Σακκέτα Ηλέκτρα (αρχιτέκτων)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.	Εισαγωγή	1
2.	Πρόλογος	2
3.	Οι θεμελιακοί χαρακτήρες της βυζαντινής τέχνης.....	3
4.	Παλαιοχριστιανική αρχιτεκτονική.....	4
5.	Ο ρυθμός της βασιλικής.....	6
	Α. Το γενικό σχέδιο	6
	Β. Η δομή των βασιλικών.....	10
	Γ. Παραλλαγές των βασιλικών.....	18
	Δ. Καταγωγή των βασιλικών.....	19
	Ε. Σπουδαιότερες παλαιοχριστιανικές βασιλικές.....	20
6.	Περίκεντροι ναοί.....	21
7.	Τρουλαία βασιλική.....	21
8.	Τα επιμέρους τμήματα του ναού.....	25
	I. Το Ιερό Βήμα.....	25
	Α. Κόγχη, παστοφόρια, πρόθεση και διακονικό.....	25
	Β. Η Αγία Τράπεζα.....	28
	Γ. Η Κρύπτη.....	28
	Δ. Η κατάθεση (εγκαίνιο).....	28
	Ε. Η θάλασσα.....	29
	ΣΤ. Το Κιβώριο.....	29
	Ζ. Το σίνθρονο.....	33
	Η. Το τέμπλο και η διαμόρφωσή του σε κωδωνοστάσιο.....	33
	II. Ο Κυρίως ναός.....	44
	Α. Η Σολέα.....	44
	Β. Ο άμβωνας.....	44
	Γ. Ο γυναικωνίτης ή υπερώα.....	47
	Δ. Η στέγη.....	47
	III. Ο νάρθηκας.....	47
	IV. Το αίθριο.....	48
	V. Το κυρίως πρόκτισμα των βασιλικών.....	48
	Α. Το βαπτιστήρι.....	48
9.	Βυζαντινή αρχιτεκτονική.....	52
	Α. Οι μέθοδοι θολοδομίας.....	52
	Β. Η αγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως.....	52
	Γ. Το αρχιτεκτονικό σχέδιο.....	53
10.	Η εξέλιξη της ναοδομίας.....	54
	Α. Μονότρουλοι, πολύτρουλοι, σταυρικοί και σταυροειδείς ναοί.....	54
	Β. Ο εγγεγραμμένος σταυροειδής και ο οκταγωνικός.....	54
11.	Το Κωδωνοστάσιο.....	56
12.	Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική.....	60
	Α. Η συνέχιση της ναοδομίας.....	60
13.	Το παράδειγμα της Καλαμάτας.....	61
	Α. Ιερός ναός Γενεθλίου της Θεοτόκου.....	61
	Β. Το αρχιτεκτονικό σχέδιο - Γενική Περιγραφή.....	61
	Γ. Σχέδια - βοηθητικά στοιχεία.....	63
	Βιβλιογραφία.....	64